

**KENNINSAA FI BARREESSA MURTII DHIMMOOTA HARIIROO
HAWAASAA MANNEEN MURTII OROMIYAA: SEERAA FI
HOJIMAATA***

Tafarii Baqqalaa**

Angeessaa Itichaa***

ABSTRACT

This article critically examines the way civil case judgments are being rendered and written in Oromia Regional State Courts by taking Ethiopian Civil Procedure Code of 1965 and principles of judgment writing as a framework, and analyzing data gathered through interview, questionnaire, and case review to know the practical problems and their root causes. The overall finding of the research shows the existence of legal and practical problems in rendering and writing effective civil judgments both at first instance and appellate courts of the Region. On balance, however, the problems are more prevalent at first instance courts than appellate courts. These problems are mainly attributable to inadequacy of the law, misinterpreting provisions of the law, judges' unethical behavior, lack of giving due attention to cases by judges, poor internal controlling mechanisms to ensure accountability of the judges, the existence of case load on judges, weak cooperation of courts' stakeholders, and etc. Accordingly, the article recommends the revision of Ethiopian Civil Procedure Code, continuous training for judges, strengthening internal controlling mechanisms to ensure accountability, increasing the number of judges in line with the existing case load, and enhancing cooperation of courts' stakeholders.

Key words: *Civil Case Judgment Rendering, Civil Case Judgment Writing, Principles of Judgment Writing, Civil Procedure Code, Oromia Courts*

---

*Barraun kun qorannoo bara 2009 Inistiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaan (ILQSO) mata-duree 'Kenninsaa fi Barreessa Murtii Manneen Murtii Oromiyaa: Xiinxala Rakkoolee Seeraa fi Hojimaataa' jedhu irratti gaggeeffamee ture keessaa gabaabbatee kan dhiyaate dha. Qorannicha gaggeessuuf odeeffannoo godinaalee Oromiyaa 8 (Shawaa Bahaa, Arsii, Arsii Lixaa, Shawaa Lixaa, Wallagga Bahaa, Harargee Bahaa, Harargee Lixaa, fi Shawaa Kaabaa), aanaalee godinaalee kanneen keessatti argaman 16 (Adaamaa, Ada'aa, Shaashamannee, Arsii Negeellee, Xiyoo, Itayyaa, Amboo, Dandii, Guutoo Giddaa, Diggaa, Baabbillee, Haromayaa, Ciiroo, Odaa Bultum, Giraar Jaarsoo, fi Gabra Gurraachaa), fi Sadarkaa Naannoo (Finfinnee) irraa funaanameera. Haaluma kanaan, bar-gaaffiin 107 abbootii seeraa fi abbootii alagaan guutameera; afgaaffiin 99 hooggantootaa fi ogeessota manneen murtii, waajjiraalee haqaa, poolisii, bulchiinsa manneen amala sirreessaa, fi abukaattota wajjiin godhameera; galmeewwan bara 2001-2009 jidduutti murtaa'an 135 sadarkaa manneen murtii hunda irraa sakatta'amaniiru. Dabalataan, Heeronni, Seerri Adeemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa, fi hogbarruuwwan rogummaa qaban sakatta'amaniiru. Bu'aan qorannichaas woorkishooppiif dhihaatee yaada hirmaattotaan gabbateera. Qorannicha gulaaluun yaadan kan gabbisan: Ob. Habtee W/Sanbat, Ob. Tuulii Baay'isaa, Ob. Warquu Magarsaa, fi Ob. Abdii Gurmeessaaf galata guddaa qabna. Dogogorri kan jiru yoo ta'e garuu, kanuma barreessitootaa ti.

**LL.B (Yunivarsiitii Addis Ababaa), LL.M (Yunivarsiitii Siivil Sarvisii Itoophiyaa); Qorataa Seeraa ILQSO; Teessoo imeelii: bekele.teferi@yahoo.com.

***LL.B (Yunivarsiitii Haromayaa), Kaadh.LL.M (Yunivarsiitii Arsii); Leenjisa ILQSO; Teessoo imeelii: angessae@gmail.com.

1. SEENSA

Hojiin mootummaa akkaataa uummataaf ifa ta'een raawwatamuu akka qabuu fi kana ta'uu dhabuun itti gaafatamummaa akka hordofsiisu Heerri Mootummaa Ripaabilika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa (RDFI) fi Naannoo Oromiyaa ifatti tumaniiru.¹ Manneen murtiis qaamolee mootummaa hundeessan keessaa damee tokko waan ta'aniif, qajeeltoo iftoominaa fi itti gaafatamummaa kanaan ala hin ta'an. Kenninsii fi barreessi murtiis karaawwan qajeeltoon iftoominaa fi itti gaafatamummaa ittiin ibsamuu danda'an keessaa isa tokko dha.² Akka yaadrimeetti garuu, kenninsa murtii jechuun barreessa murtii jechuu miti; yeroon jalqabbii isaas yeroo abbaan murtii falmii guyyaa dhuma dhagahuu miti.³ Kenninsi murtii dhimmoota gulantaan walqabatani jiraniif (progressive steps) barreessa murtiif barbaachisoo ta'anii fi gargaaran tokko tokko irratti murtii kennuu agarsiisa.⁴ Fakkeenyaaf, ajajawwan adeemsa falmii keessatti kennaman keessatti, ijoo dubbii qabuu keessatti, gaaffii gareewwan kaasuu barbaadan simachuun keessummeessuu ykn diduun kufaa gochuu keessatti, sanadoota fudhachuu ykn kufaa taasisuu keessatti, guyyaa beellama kennuu ykn dhorkuu keessatti, dhimmoota xiinxaluun murtoo tokkorra gahuu keessatti, fi falmiwwan dhagahuu keessatti dhimma calaqqisu dha.⁵ Barreessi murtii ammoo bakka dhimmootni kenniinsa murtii keessatti murtaa'aa turan cuunfamee itti dhiyaatu dha. Waan ta'eefuu, kenninsii fi barreessi murtii hidhata guddaa kallattii ta'e waliin akka qabani fi gochi kenninsaa gocha barreessaa kan dursu akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

Haa ta'u malee, lamaan isaaniyyuu qajeeltoo iftoominaa fi itti gaafatamummaa mirkaneessuu keessatti gaheen qaban guddaa dha. Kunis

---

¹Heera Mootummaa RDFI fi Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa Fooyyaa'ee Bahe Lab. Lak.46/1994, Kwt. 12.

²Richard A. Posner, Judicial Opinions and Appellate Advocacy in Federal Courts- One Judge's Views (University of Chicago Law School, Chicago Unbound Journal Articles 2013 Faculty scholarship, F3).

³Devendra Kumar Upadhyaya, Skills of Judgement Writing in Brochure on Skills of Judgment Writing (Judicial Training & Research Institute, Uttar Pradesh, Vineet Khand, Gomti Nagar, Lucknow-226010), F17.

⁴Misker Geta'un and Tafese Yirga, Judgment Writing (Teaching Material Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute, 2009), F.1; Devendra Kumar, Akkuma 3^{ffaa}.

⁵ Devendra Kumar Upadhyaya, Olitti yaadannoo lak.3.

agarsiiftota adda addaan ibsama. Tokkoffaa, gareen itti murtaa'e, sababa maaliitiin akka itti murtaa'e beekuudhaan garee murtaa'eef waliin nagaan akka jiraatu taasisa.⁶ Lammaffaa, manneen murtii ol'iyyata dhagahan murtii mana murtii jalaatiin kenname tokko ilaalee cimsuuf, fooyyeessuuf, qajeelfamaan mana murtii jalaatti deebisuuf, ykn diiguuf ibsa gahaa firii dubbii, ijoo dubbii, ragaalee dhiyaatanii, fi xiinxala manni murtii jalaa kenne akka beeku dandeessisa.⁷ Sadaffaa, akka madda seeraatti (keessattuu, sirna seeraa kooman loo keessatti) kan gargaaru dha.⁸ Afraffaa, murtiin sababa murtiin itti kenname tokko uummatni akka beeku gochuuf akka meeshaa walqunnamtiitti ni gargaara.⁹

Kana waan ta'eef, kenninsii fi barreessi murtii manneen murtii amantaa uummataa akka horatan gochuu keessatti gaheen qabu salphaa miti.¹⁰ Kana akkaataa barbaadamuun milkeessuuf ammoo murtiin qajeeltoo irratti kan hundaa'e, sababaan kan deeggerame, amansiisaa fi ifa ta'uu qaba.¹¹ Waanti manni murtii jedhee fi haala kamiin akki jedhe qixuma murtee inni kennee fi barreessee faayidaa qaba kan jedhamus kanumaafi.¹² Kana irraa ka'uun, biyyootni hedduun dhimma kenninsaa fi barreessa murtii seeraan yoo hoogganan ni mul'ata. Haa ta'u malee, qabiyyeen seerota kanaa akkaatuma sirna seeraa biyyi tokko hordoftuu, gosa dhimmaa murtaa'uu (yakka ykn hariiroo hawaasaa ta'uu), fi tooftaa fi duudhaa biyya tokko keessatti dagaagee ture irratti hundaa'uudhaan adda addummaa ni qabaata.¹³

---

⁶Brochure on Skills of Judgement Writing, F5; C. Ramana Reddy, Nandalur on Judgment Writing in General and Judicial Ethics, F1. Keessattuu, qaamni itti murtaa'e sababa maalii fi attamittiin akka mo'atame beekke mirga ol'iyyannoo qabuttis fayyadamuu waan barbaaduuf, murtiin kaayyoo kana galmaan gahuuti irraa eegama (The Khmer Institute of Democracy: How to Write A Judgment, F1).

⁷Brochure on Skills of Judgement Writing, Olitti yaadannoo lak.6; C. Ramana Reddy, Olitti yaadannoo lak.6, F1; B.G. Harindranath District Judge, Art of Judgment writing (Kerala Judicial Academy),F1; The Khmer Institute of Democracy,Olitti yaadannoo lak.6, F69.

⁸ Federal Judicial Center, Judicial Writing Manual (Fourth Printing, 1991), F. Introduction.

⁹Misker Geta'un and Tafese Yirga, Olitti yaadannoo lak.4, F.30. Sababni isaa, murtiin tokko murtii gaarii jedhamuuf sababaa fi seeraan deeggeramuu qaba waan ta'eefi dha; (Brochure on Skills of Judgement Writing, Olitti yaadannoo lak.6, F6)

¹⁰ B.G. Harindranath (District Judge), Art of Judgment writing, (Kerala Judicial Academy).

¹¹Federal Judicial Centre, Olitti yaadannoo lak.8, Fvii

¹²Federal Judicial Centre, Akkuma 11^ffaa

¹³The Hon. Justice Garry Downes, Writing Reasons for Judgment or Decision (Speech to the Administrative Courts of Thailand Thailand-Australia Mature Administrative Law Program Bangkok,3 May 2007, F1). Fakkeenyaaf, biyyoota Sirna Seeraa Siivil Loo hordofan

Biyya keenya keessattis, kenninsii fi barreessi murtii seenaa dheeraa kan qabu ta'us, bifa hammayyummaa qabuun hojiirra kan oole erga seeronni Adeemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa fi yakkaa amma hojiirra jiran bahanii booda.¹⁴ Haaluma kanaan, murtiin dhimma hariiroo hawaasaa bu'uuraan dhimmoota gurguddoo afur: qaphxiilee murteessuuf barbaachisan (points for determination), ijooowan dubbii qabaman irratti murtii kenname, murtii jedhame irra gahuuf sababoota dandeessisanii fi yaada dhimmichaa gabaabinaan ibsu of keessatti hammachuu akka qabu Seerri Adeemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa tumeera.¹⁵

Haa ta'u malee, uwwisi Seera Adeemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa (SDFHH) kun hanqina qaba. Fakkeenyaaf, barreessi murtii mormii sadarkaa duraa himatamaan dhiyeessee fi jalmurtii manni murtii irratti kenne hammachuu akka qabu seerichi hin ibsine. Qabatamaanis, manneen murtii akkaataa iftoominaa fi itti gaafatamummaa dhugoomsuu danda'uun murtiiwwan kennuu fi barreessuu ilaalchisee hanqinni kan jiru ta'uu murtiiwwan kennaman tokko tokko irraa ni hubatama. Hanqinaaleen kunniin barreessa firii dubbii, ijoo dubbii, xiinxalaa, fi kkf akkaataa ibsamuu qabutti ibsuu dhabuun kan walqabatu yoo ta'u; sadarkaa manneen murtii aangoo jalqabaa fi ol'iyyataan dhimmoota dhagahan biratti calaqqisu. Kun ammoo iftoominaa fi itti gaafatamummaa gaaffii keessa galchuun amantaa hawaasni manneen murtii irratti qabu waan xiqqeessuuf rakkoo dha.

Kaayyoon barruu kanaan manneen murtii Oromiyaa keessatti kenninsaa fi barreessa murtii hariiroo hawaasaa adeemsa falmii idilee (ordinary

---

keessatti qabiyyeen murtii gabaabaa yommuu ta'u, biyyoota Sirna Seeraa Kooman Loo hordofan keessatti ammoo ni dheerata. Sababni isaa, Sirna Seeraa Kooman Loo keessatti galmeen abbaa murtii tokkoon waan murtaa'uuf adeemsi dhimmichi itti ilaalame madaalawaa fi sirrii ta'uu agarsiisuuf abbaan murtii sun xiinxala gadi fageenya qabu gochuuti irraa eegama. Gama biraatiin, sirna seeraa siivil loo keessatti dhimmi kan ilaalamu abbaa murtii tokkoo oliin (panel judges) waan ta'eef, mariidhaan murtaa'uun dhimmichaa ofuma isaatinuu madaalawummaa fi sirrummaa dhimmichaa waan agarsiisuuf akka sirna seeraa Kooman Loo gadi fageenyaan xiinxaluun hin barbaachisu jedhamee tilmaamama.

¹⁴Alamaayyoo Taganee, Barreessa Murtii (Moojuulii Leenjii Hojiirraa, Mana Kitaabaa ILQSO (Guraandhala 2001), F22.

¹⁵SDFHH, Kwt.182; murtiin yakkaas bu'uuraan cuunfaa ragaawwan dhiyaatanii, sababa ragaawwan dhiyaatan fudhatama itti argatan ykn kufaa itti ta'anii fi keewwata seeraa murtiin irratti hundaa'uun kennamee, murtiin balleessummaa kan kenname yoo ta'e ammoo keewwata tumaa seeraa ittiin kenname ifatti hammachuu akka qabu Seerri Adeemsa Falmii Yakkaa tumeera (SDFY,kwt.149 ilaalaa).

procedure) hordofuun¹⁶ kennamanii fi murtaa'aniin walqabatee rakkoowwan gama seeraa fi raawwii keessatti qabatamaan mul'atan maalfaa akka ta'anii, fi maalirraa akka maddan adda baasuun akkaataa maqsuun danda'amu irratti yaada furmaataa akeekuu dha. Kana gochuuf hogbarruuwwan roqummaa qaban, SDFHH, fi dhimmoonni manneen murtiin murtaa'an sakatta'amaniiru. Dabalataan, odeeffannoon mala af-gaaffii fi bar-gaaffiin walitti qabame xiinxalameera.

Haaluma kanaan, barruun kun kutaawwan shanitti qindaa'uun dhiyaateera. Kutaa seensaa kanatti aansee, kutaan lammaffaa maalummaa murtii mana murtii, fi qajeeltoowwan barreessa murtii gabaabinaan kan ibsu dha. Kutaan sadaffaa fi afraffaa walduraa duubaan kenninsaa fi barreessa murtii manneen murtii Oromiyaan walqabatee rakkoowwan qabatamatti mul'atan maalfaa akka ta'an seera jiruu fi daataa walitti qabame irratti hundaa'uun xiinxala. Dhuma irratti, kutaan shanaffaa, xiinxala waliigalaa taasifame irraa ka'uudhaan yaadota gudunfaa fi furmaataa kaa'a. Tokko tokkoon haa ilaallu.

2. MURTII MANA MURTII:MAALUMMAA FI QAJEELTOOWWAN BARREESSAA

2.1. MAALUMMAA MURTII MANA MURTII

Hogbarruuwwan, guuboo jechootaa fi seerotni roqummaa qaban tokko tokko jecha 'murtii' jedhuuf hiikkoo yoo kennan ni mul'ata. Bu'uuruma kanaan, hogbarruuwwan baay'een **murtii** jechuun ragaalee fi falmiiwwan ka'an mara xiinxaluun bu'aa seera ijoo dubbii dhimma tokko irratti raawwachiisuu jechuu akka ta'etti hiiku.¹⁷ Guuboon jechootaa fi gaaleewwan seeraa hiikuun beekamu, *Black's Law Dictionary* jedhamus "*the official and authentic decision of a court of justice upon the respective rights and claims*

---

¹⁶Falmiin hariiroo hawaasaa adeemsaalee idilee (ordinary procedure) fi addaa (fakkeenyaaf, sirna adeemsa falmii gabaabaa (summary procedure) fi si'ataa (accelerated procedure)) keessa darbuun murtaa'uu danda'a. Kenninsaa fi barreessa murtii adeemsaalee lamaanii barruu gabaabaa akkasii keessatti dhaqqabasiisuun waan hin danda'amneef, barruun kun dhimmoota adeemsa falmii idilee keessa darban qofa irratti kan xiyyeeffatu dha.

¹⁷Mohammad Rafiq, Judgment Writing and Communicating Effectively Through Judgements (10th West Zone Regional Workshop Organized by National Judicial Academy at Jaipur on 25th May, 2008), F.1; Gerald Lebovits, Judgment Writing in Kenya and the Common-Law World (Kenya Law Review, Vol. II), 2008-2010, F1.; B.G. Harindranath, Olitti yaadannoo lak.10, F2.

*of the parties to an action or suit therein litigated and submitted to its determination*¹⁸ jechuun hiikee jira. Kana gara afaan Oromootti yoo deebifnu, murtii jechuun murtii manni murtii mirgootaa fi gaaffiiwwan gareewwan walfalman dhiyeessan irratti hundaa’uun falmii barbaachisaa erga gaggeesseen booda, murtii fudhatamummaa qabuu (official) fi seera qabeessummaan isaa mirkanaa’e kennu jechuu dha.

SDFHH Itoophiyaa keessattis jecha ‘murtii’ jedhuuf kwt. 3 jalatti hiikkaan kennameera. Haa ta’u malee, waraabii afaan Amaariffaa fi Ingiliffaa jidduutti garaagarummaan ni mul’ata. Akkaa waraabii afaan Amaariffaatti, murtii jechuun ‘bu’uura ajajaa, decree, ykn ‘biyyin’ ta’ee jecha murtii mana murtiin kenname jechuu dha¹⁹. Waraabiiin afaan Ingiliffaa garuu, *Judgement shall mean the statement given by a court on the grounds of decree or order*²⁰ qofa waan jedhuuf, akka hiikkaa afaan Amaariffaa bu’uurri ‘biyyin’ jedhu ifatti hin mul’atu. Haa ta’u malee, jechi ‘order’ jedhu *“the formal expression of any decision of a court which is not a decree”* jedhamee seeruma adeemsa kana kwt 3 jalatti hiikamee waan jiruuf, gaaleen *“...any decision of a court”* jedhu kun ‘biyyin’ kan jedhus of keessatti hammachuu akka danda’u xiinxalaan bira gahuun ni danda’ama. Dabalataan, keewwattoota 353, 354 fi 355 jalatti jechichaaf beekamtiin kennameera.

Hiikkaawwan olitti kennaman adda addummaa akka qaban hubachuun ni danda’ama. Haa ta’u malee, murtiin mana murtiin kennamu mirgaa fi gaaffiiwwan walfalmitootaa bu’uura kan godhate ta’uu, fi seeraa fi ragaa walsimsiisuun bu’aa ykn gudunfaa dhuma irratti manni murtii bira gahu akka ta’e hubachuun ni danda’ama.

2.2. QAJEELTOOWWAN BARREESSA MURTII

Qabiyyee fi bifti barreessa murtii biyyaa biyyatti, gosa dhimmaa fi sadarkaa mana murtii dhimmichi ilaalamu irratti hundaa’uun garaagarummaa qabaachuu akka danda’u olitti ibsuuf yaalleerra. Haa ta’u malee, murtiin kamiyyuu salphaatti hubatamuu akka danda’utti (simplicity), gabaabbatee

---

18 Black’s Law Dictionary (8th edition), F2463.

¹⁹SDFHH, Kwt.3 (hiikkaa afaan Amaariffaa ilaalaa)

²⁰SDFHH, Kwt. 3 (hiikkaa afaan Ingiliffaa).

(brevity),fi ifa ta'ee (clarity) barraa'uu qaba.²¹ Kana gochuufis qajeeltoowwan armaan gadiin hoogganamuuti irraa eegama:

A) Murtiin Guutummaatti Galagalcha Galmee Ta'uu Hin Qabu:

Himannaan, deebii, fi ragaan akkuma jirutti ykn guutummaan guutuutti murtii keessatti ibsuun murticha garmalee dheeressuun jibbisiisaa fi nuffisiisaa waan taasisuuf, abbaan murtii jecha mataa isaatiin cuunfee ibsuu qaba.²²

B) Murtiin Afaan Ifaa, Salphaa, fi Lallaafaa Ta'een Barreeffamuu

Qaba: Kun kan barbaachiseef murtiin tokko akka sanada uummataatti waan ilaalamuuf afaan murtiin ittiin barreeffamu kamiyyuu nama beekumsa seeraa qabuufis ta'e kan birootiif haala salphaatti hubatamuu danda'uun ifa ta'ee barreeffamuu waan qabuufi.²³

C) Murtiin Madaallii Isaa kan Eegatee fi Gartokkotti Kan Hin Duufne

Ta'uu Qaba: Qajeeltoon kun murtiin miiraa fi fedhii keessoo abbaa murtii kan calaqqisiisu ta'uu akka hin qabne kan agarsiisu dha. Abbaan murtii kan miidhameef osoo hin gadiin, kan balleesses osoo hin abaariin; akkasumas, falmii garee tokkoo ol guddisuun kan garee biroo gadi osoo hin buusiin walqixa iddoo kennuun firi dubbii ragaa dhiyaate wajjiin ilaaluudhaan bu'uura seeraatiin murtii kennuu isaa akkaataa agarsiisuu danda'uun murticha barreessuu agarsiisa.²⁴

D) Qabiyyeen Murtii Guutuu Ta'uu Qaba²⁵:

Murtiin tokko yoo barreeffamu ijoowwan dubbii hundeeffaman hundaaf deebii kennuu danda'uu, hiikoof kan saaxilame ta'uu dhabuu fi falmii hunda kan ibsuu fi xiinxalu ta'uu qaba.

E) Murtii fi Ibsi Mana Murtii Ragaadhaan Deeggeramuu Qaba:

Qajeeltoon kun kan gaafatu murtii fi ibsi murtii ragaa barreeffamaa,

---

²¹ The Australian Law Journal on the Writing of Judgments, F36.

²² Mohammad Rafiq, Olitti yaadannoo lak.17, F6.

²³ Mohammad Rafiq, Olitti yaadannoo lak.17, F7; Dubbistoonni murtii adda durummaan walfalmitoota, ogeessota seeraa, abbaa murtii dhimmicha murteessee fi abbootii murtii biroo dha (The Australian Law Journal on the Writing of Judgments, FF4-10 ilaalaa)

²⁴ Alamaayyoo Taganee, Olitti yaadannoo lak.14, F14.

²⁵ Akkuma ²⁴ffaa.

ragaa namaa, ykn ragaa qabatamaa galmeedhaan walqabateen ala ragaan kamiyyuu hanga fedhellee dhimmicha wajjiin walitti dhufeenya qabaatullee murtiif bu'uura ta'uu akka hin qabne dha.

- F) **Dhimmoota Yaadamaa (Hypothetical Cases) Fayyadamuu Dhiisuu:** Abbaan murtii, murtii yeroo barreessu dhimma qabatee jiru ibsuuf jecha dhimma yaadamaa ta'e (hypothetical cases) ykn jechama fayyadamuun hin jajjabeeffamu.²⁶ Sababni isaa, dhimma yaadamaas ta'e jechamni walduraa duubaan qabatama kan hin taanee fi iddoo dha iddootti hiikkaa adda addaa qabaachuu danda'u waan ta'eefi.²⁷
- G) **Murtii Keessatti Sanadootni, Barreeffamootni, fi Seerotni Rogummaa Qaban Sirriitti Eeramu Qabu:** Murtii kennuuf sanadootni fi barreeffamootni barbaachisoo ta'an yoo jiraatan mana hojii kamirraa akka dhiyaatan, guyyaa itti barreeffamanii, fi lakkoofsi isaanii meeqa akka ta'e sirriitti ibsamuu qaba.²⁸ Barreeffama ibsuun yoo barbaachises, maqaan barreessaa barreeffamichi ittiin maxxanfamee sirriitti ibsamuu qaba malee duuchaadhummatti, fakkeenyaaf, "ogeessi seeraa tokko akka jedhetti" jedhamee barreeffamuu hin qabu.
- H) **Maqaan Walfalmitootaa Yeroo Tokko Beekammaan Akkuma Sadarkaa Dhimmichaatti Himataa, Himatamaa, Ol'iyyataa ykn Deebii Kennaa Jedhamee Murtii Keessatti Ibsamuu Qaba**

3. RAKKOOLEE KENNINSA MURTII HARIIROO HAWAASAA KEESSATTI MUL'ATAN

3.1. KENNINSA MURTII DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA AANGOO SADARKAA DURAAN KENNAMANII

SDFHH sirna dhagahaa dhimma hariiroo hawaasaa dhagahaa duraa²⁹, fi dhagahaa guutuu³⁰ jechuun bakka lamatti kan qoode dha. Gulantaan falmii

---

26Aleign Yewala, Yewusane Atsatsaf Meketel Silemigejaw Meseretawi Meriwochina Yizetoch, Yesiltena Mojul (Marsarii Wiirtuu Leenjii Federaalaa irratti kan argamu), F35.

27Akkuma 26^{ffaa}.

28 Akkuma 27^{ffaa}

29 SDFHH, Kwt.80-93 fi Kwt. 222 -257.

30 SDFHH, kwt 258 irraa eegalee kan jiru.

dhagaha duraa guyyaa manni murtii walfalmitootni ykn bakka bu'ootni isaanii himannaa fi deebii barreeffamaan dhiyeessan keessatti ijoowwaan amanamanii fi waakkataman ifatti adda baasuun, mormiiwwaan sadarkaa duraa ka'an yoo jiraatan jala murtii kennuu fi ijoo dubbii sadarkaa itti qabatuu fi falmii itti aanuuf qophiin itti godhamu dha.³¹ Gulantaan dhagaha guutuu ammoo sirna ijoowwaan dubbii dhagahaa duraa keessatti qabataman furmaata itti argatan ykn murtiin itti kennamu dha. Kanaaf, sirni kun sirna dhiyeessa ragaa namaa fi sanadaa, dhagaha falmii falmitootaa fi ragaa, qajeelcha falmii, fi ragaa qorachuun murtii kennuu kan ilaallatu dha. Gulantaalee dhagaha falmii lachuu keessattiyyuu murtiin dhimmoota armaan gadii irratti ni kennama.

3.1.1. Himannaa fi Deebii Qopheessuu

A. Himannaa Qopheessuu Ilaalchisee

Kenninsi murtii kan jalqabu himannaa gareen qopheessee mana murtii aangoo qabutti dhiyeessu irraati. Akka waliigalaatti, iyyannoon tokko ulaagaawwan seeraa fi teekinikaa guutee dhiyaachuu qaba.³² Iyyaannoon himannaa firii dubbii gaaffii himatichaa gabaabinaan, maqaa mana murtii himatichi itti dhihaatuu fi bakka teessuma isaa, mata duree himatichaa, maqaa himataa fi himatamaa, ibsa addaa, himatamaan jiraatuu fi teessoo waraqaan waamichaa ittiin ga'amu, himataan ykn himatamaan dandeetti seeraa kan hin qabne yoo ta'e kanuma ibsuu, himataan himata isaa kan dhiheessu abukaatoon, bakka bu'aan ykn dubbi-fixaatiin yoo ta'e aangeeffamuu isaa/ishii ibsuu, dhimmoota sababa himatichaa ta'an iddoo fi yeroo itti raawwataman, m/murtichaa dhimmicha ofitti fuudhee ilaaluuf aangoo kan qabu ta'uu isaa, sababa himatamaan himatichaaf itti gaafatamaa ta'u, tilmaama dhimma himatichaaf sababa ta'ee fi seerummaa gaafatamu kan hammate ta'uu qaba.³³ Dabalataan, iyyannoo faana tarree maqaa ragoolee namaa teessoo isaanii waliinii fi sababa waamamaniif ragoolee sanadaa, harka isaa jiranis iyyanichaan wal qabsiisuu qaba, harka isaatti kan hin argamne yoo ta'e bakka itti argamanii fi eenyu harka akka jiran ibsuu

---

³¹ Robert Allen Sedler, *Ethiopian Civil Procedure* (Addis Ababa University), 1968, F172.

³² SDFHH, Kwt. 80, 222, fi 223.

³³ SDFHH, Kwt. 80, 222 fi 224 walfaana yoo dubbifamu.

qaba. Ragaa bifa kamiyyuu kan hin qabne yoo ta'es kanuma caqasee ibsuu qaba.³⁴

Qabatamatti garuu, himannaa qopheessuun walqabatee rakkooleen mul'atan hedduu dha. Kanneen keessaa, bitaa fi mirgi himataa fi himatamaa ta'anii dhiyaachuuf dandeettii seeraa qabaachuu ibsuu dhabuu, manni murtii dhimmichi dhiyaateef dhimmicha ilaaluuf aangoo qabaachuu danda'uu isaa ibsuu dhabuu, teessoo ragootaa ibsu dhabuu³⁵, qabiyyee himannaa keessatti firiid dubbii irra deddeebiin ibsuu (fakkeenyaaf, tarree qabeenyaa himannaa keessatti dhiyaate ammas deebi'ani seerummaa gaafatamu jalattis barreessuun fuula iyyannichaa bal'isuu³⁶), gaaffilee mirgaa sababa himannoo tokko irraa maddanii fi iddoo tokkotti gaafatamuu malan adda adda kukkutanii himannaa qopheessuu (splitting claim)³⁷, himannaa dhiyaatu keessatti seerummaa gaafatamu ifa godhanii ibsuu dhabuu³⁸, himannaa qabeenyaa tilmaama qarshiin dhiyaachuu qabu osoo hin tilmaamsisiinii fi daangaa lafaa ifa godhanii dhiyeessuu dhabuu³⁹, falmii jeequmsaa akka falmii qabiyyeetti dhiyeessuu⁴⁰, himannaa keessatti firiilee dubbii murteessoo ta'an hammatamuu qaban fakkeenyaaf kan akka sababa himannoo hambisuu⁴¹, himannaa qaxxaamuraa dhiyeessan keessatti seerummaa gaafatamuu fi himannaa dhiyaatu ifa gochuu dhabuu,⁴² aangoo mana murtii

---

³⁴ SDFHH, Kwt. 223

³⁵ Raggaasaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Raggaasaa (Himatamaa), MMA Xiyoo Lak.G.35514 bara 2008 murta'e

³⁶ Saajin Hiruut faa N-2 (Himataa) fi Adaanech G/Mesqel faa N-2 (Himatamtuu), MMA Baabbilee, Lak. G.09214

³⁷ Afgaaffii Ob.Mohaammad Jimaa, Pirezidaantii MMO Godina Shawaa Bahaa, 12/5/2009 waliin gaggeeffame.

³⁸ Afgaaffiiwwan Ob. Alamaayyoo Gaaddisaa, Pirezidaantii MMO Godina Wallagga Bahaa, 22/05/2009; Ob. Miliyoon Wandaferash, A/A Godina Sh/Kaabaa, 08/06/2009; Ob. Habtamuu Ayyaaleew, Abukaatoo Dhuunfaa Godina Sh/Kaabaa, 9/06/2009 fi Ob. Shamaamee Taaddasaa, Pirezidaantii MMA Ciroo, 7/6/2009 waliin taasifame.

³⁹ Afgaaffiiwwan Ob. Fayisaa Guutaa, A/Murtii MMO Godina Arsii, 9/05/2009 fi Ob. Taarikuu Tamasgeen, Ga/Ga/ Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMA Diggaa, 26/05/2009 waliin gaggeeffame.

⁴⁰ Afgaaffii Ob.Kadiir Waayyuu, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMO Godina Arsii Lixaa, 1/6/2009 waliin ta'e.

⁴¹ Afgaaffii Ob.Geetuu Maammoo, Pirezidaantii MMA Guutuu Giddaa, 24/05/2009 waliin gaggeeffame.

⁴² Afgaaffiiwwan Ob. Geetuu Maammoo, Pirezidaantii MMA Guutuu Giddaa, 24/05/2009; Ob. Namoo Haayiluu, Ga/Ga/Dhi/Hariiroo Hawaasaa MMA Guutuu Giddaa 25/05/2009;

osoo adda hin baasiin himannaa dhiyeessuu⁴³ fa'i.

B) Deebii Qopheessuu

Haaluma walfakkaatuun, deebiin himatamaa maqaa m/murtii deebiin itti dhihaatuu fi bakka teessuma isaa, lakkoofsa galmee, mormii sadarkaa duraa (yoo jiraate), ijoowwan himatamaan itti gaaftamuu akka hin qabne agarsiisanii fi ittisa kamiyyuu himatamaa seeraan fayyaduu danda'an, waakkii ifatti ibsame, himannaan qaxxaamuraa yoo jiraate firii dubbii fi sababa himannoo tilmaama seerummaa gaafatamu waliin ibsuu fi akkuma himataatti bu'uura SDFHH kwt.223tiin tarree ragaa qabaachuu qaba.

Rakkoowwan qabatamatti gama kanaan mul'atan keessaa deebii dhiyaatu keessatti mormii sadarkaa duraa fi deebii ijoo walitti makanii dhiyeessuu⁴⁴, deebii keessatti ijoowwan tokko tokkoon himataan dhiyeesse irratti xiyyeeffatanii ifatti waakkachuurra bifa waliigalaatiin waakkachuu⁴⁵, deebii keessatti qabxiilee mormii duraa ta'uu hin dandeenye akka mormii duraatti dhiyeessuu⁴⁶, tarree ibsa ragaa deebii waliin dhiyaatu keessatti ragooleen

---

Ob. Kumasaa Araarsoo, Pirezadaantii MMO Godina Shawaa Lixaa, 01/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁴³Fakkeenyaaf, dhimmoota hojjetoota mootummaatiin ilaalaman, dhimmoota investmentii, falmii liizii gara mana murtii idileetti fiduu fi dhimmoota maatii, hojjetaa fi hojjechiisaa hanga tilmaama maallaqaa irratti hundaa'uudhaan sadarkaa MMOTTi dhiyeessuun himannaan yommuu dhiyaatu ni mul'ata. (Afgaaffiiwwan Ob. Namoo Haayiluu, Ga/Ga/Dhi/Hariiroo Hawaasaa, MMA Guutoo Giddaa 25/05/2009; Ob. Tasfaayee Dajanee, Pirezadaantii MMA Kuyyuu, 13/06/2009; Ob. Yirgaa Sabsibee, Pirezadaantii MMA Adaamaa, 26/5/2009; Ob. Hirphoo Irreessoo, Pirezadaantii MMA Shaashamannee, 29/5/2009; Ob. Gaashaw Katamaa, MM Hundaatti Abukaatoo fi Gorsaa Seeraa, Godina Harargee Lixaa, 8/6/ 2009 waliin gaggeeffame).

⁴⁴Afgaaffiiwwan Ob. Namoo Haayiluu, Ga/Ga/Dhi/Hariiroo Hawaasaa MMA Guutoo Giddaa, 25/05/2009; Ob. Shawaragaa Isheetuu, Pirezadaantii MMA Giraar Jaarsoo, 08/06/2009; Ob. Habtamuu Ayyaaleewu, Abukaatoo dhuunfaa Godina Sh/Kaabaa, 9/06/2009; Ob. Boggaala Badhaadhaa, A/Murtii MMA Kuyyuu, 13/06/2009; Ob. Gammachuu Turaa, A/Murtii MMA Shaashamannee, 29/5/2009 waliin gaggeeffame.

⁴⁵Afgaaffiiwwan Ob. Kumasaa Araarsoo, Pirezadaantii MMO Godina Shawaa Lixaa, 01/06/2009; Ob. Humnassaa Hundeessaa, Abukaatoo Dhuunfaa G/Wallagga Bahaa, 26/05/2009; Ob. Tasfaayee Dajanee, Pirezadaantii MMA Kuyyuu, 13/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁴⁶Afgaaffiiwwan Ob. Tarrafaa Sarbeessaa, Abukaatoo dhuunfaa Go/Wallagga Bahaa, 25/05/2009; Ob. Aschaaloo Isheetee, A/Murtii MMA Ciroo, 7/6/2009; Ob. Asfawoo Kabbadaa, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMA Haromayaa, 17/6/2009.

namaa fi sanadaa ibsaman maal mirkaneessuuf akka dhiyaatan ibsu dhabuu⁴⁷, ragaalee abbootiin dhimmaa ofii isaaniitiif dhiyeefachuu danda'an manni murtii akka dhiyeessuuf bu'uura SDFHH kwt.145 tiin gaafachuun⁴⁸ isaan ijoo dha.

3.1.2. Himannaa fi Deebii Fooyyeessuu

Murtiin dura yeroo kamiyyuu gaaffii falmitootaatiin ykn kaka'umsa mataa isaatiin haqni akka hin jallanne (miscarriage of justice) manni murtii himannaan ykn deebiin akka fooyya'uu eeyyamuu, ykn ajajuu ni danda'a.⁴⁹ Himannaa fi deebii fooyyeessuun walqabatee rakkoon guddaan mul'atu manni murtii sababa gahaa malee akka fooyyaa'uuf hayyamuu, ykn immoo tasuma sababa malee ykn sababa gahaa malee akka hin fooyyoofne dhorkuu dha. Fakkeenyaaf, dhimma falmii dhaalaa tokko irratti⁵⁰ himattoonni seerummaan gaafannu nu jalaa harca'eera; himanni keenya dogoggora waan qabuuf akka fooyyeffannu nuuf haa hayyamamu jedhanii kan gaafatan ta'ullee, manni murtii *himannaan himattoonni dhiyeessan dogoggora kan hin qabne dha* jechuun kufaa gochuun alatti, sababa himannoo fooyyeeffachuu dhorkeef waanti ibse hin jiru.⁵¹ Haa ta'u malee, iyyannaa dhiyaate keessatti mirgi himattoonni gaafatan adda kukkutame kan dhiyaatu yoo ta'e (splitting of claims), booda himannaa haaraa hundeessuun dhiyeeffachuu kan hin dandeenye waan ta'eef,⁵² ajajni manni murtii kenne rakkoo qabaachu isaa kan namatti agarsiisu dha.

Maddi rakkoolee himannaa fi/ykn deebii qopheessuu fi/ykn fooyyeessuu barreessitoonni uummataa (ogeessota yunivarsiitiwwanii dabalatee) fi abukaattoonni dhuunfaa tokko tokko hanqina hubannoo fi dandeettii seeraa

---

⁴⁷Afgaaffiiwwan Ob. Aschaaloo Isheetee, A/Murtii MMA Ciroo, 7/6/2009; Ob.Xibabuu Tashoomaa, Abukaatoo dhuunfaa Go/Shawaa Lixaa 03/06/2009; Ob. Kumasaa Araarsoo, Pirezadaantii MMO Godina Shawaa Lixaa 01/2006; Ob. Taarikuu Tamasgeen Ga/Ga/Dhi/Hariiroo Hawaasaa MMA Diggaa, 26/05/2009 waliin gaggeeffame.

⁴⁸Afgaaffiiwwan Ob.Kumasaa Araarsoo, Pirezadaantii MMO Godina Shawaa Lixaa, 01/06/2009, fi Ob. Girmaa Fayyee Ga/Ga/Dhi/ Hariiroo Hawaasaa, MMO Godina Sh/Kaabaa,13/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁴⁹ SDFHH, Kwt. 91 (1) fi 91 (4)

⁵⁰Abdii Mohaammad faa N-3 (Himatoota) fi Aashaa Biraanuu faa N-2 (Himatamtoota), MMA Odaa Bultum, Lak. Gal. 26756.

⁵¹Abdii Mohaammad fa'a N-3 (Himatoota) fi Aashaa Biraanuu faa N-2 (Himatamtoota), MMA Odaa Bultum, Lak. Gal.26756.

⁵²SDFHH, Kwt.216.

barbaadamu qabaachuu dhabuu, sirnaan yaada abbaa dhimmaa dhagahuun iyyata barreessuu dhabuu, hanqina naamusa ogummaa abukaattotaa fi barreessitoota uummataa, seerri ifatti baay'ina fuula himannaa fi deebii giddu galeessaan murteessuu jiraachuu dhabuu,⁵³ fi abbootiin seeraa fi ofiisaroonni seeraa sirrummaa himannaa fi deebii xiyyeeffannoo kennuun ilaaluu dhabuu fa'a akka ta'e afgaaffiiwwan gaggeeffaman irraa hubachuun danda'ameera.⁵⁴

3.1.3. Guyyaa Dhagaha Duraa ('Falmii Afaanii')

Akka waliigalaatti, tumaa SDFHH kwt.241 irraa kan hubatamu guyyaa dhagaha duraa (yeroo baay'ee 'falmii afaanii' jedhamuun beekamu) manni murtii himannaa fi deebii bitaa fi mirgi barreeffamaan dhiyeeffatan dursa qoratee itti qophaa'uun ijoowwan amanamanii fi waakkataman kan itti adda baasu, qabxiilee walfalmitoota irraa qulqullaa'uu qaban qoratee kan itti qulqulleeffatu, mormii duraa irratti jalmurtii kan itti kennuu, fi ijoo dubbii falmichaa adda baasuun kan itti qabatu dha. Addatti immoo dhimmichi falmii dhirsa fi niitii yoo ta'e, walfalmitoonni akka araaraman gorsuu, yoo dadhabame jaarsolee araaraatiin akka fixatan maanguddoo filachiisuu, jaarsummaadhaan fixachuuf waliigaluu yoo dhaban akkaataa jireenya abbaa warraa fi haadha warraa, eegumsa, iddoo jireenyaa, fi qallaba daa'immanii yeroof ta'u murteessuun yeroo itti deddeebisanii yaadan kennuun gaggeessuu qaba.⁵⁵

Haa ta'u malee, qabatamatti, falmii afaaniitiin walqabatee rakkoowwan bal'aa akka jiran dhimmoota sakatta'aman irraa hubachuun ni danda'ama. Kanneen keessaa ijoo dubbii qabachuun falmii afaanii dhagahuu fi falmiin afaanii erga dhaghame boodas ijoo dubbii ragaan itti dhagahamu jechuun

---

⁵³MMWO himannaanii fi deebiin fuula 3 caaluu akka hin qabne xalayaa dabarsee kan jiru ta'ullee; qorannoo irratti kan hundaa'e ta'u dhabuu fi qabatamattis iddoo baay'eetti itti hojjatamaa kan hin jirre dha. Fknf, MMA Shaashamannee Lak.Gal.57792 ta'e irratti deebii himatamaan kenne ibsa ragaa waliin fuula 11 dhiyaateera.

⁵⁴Afgaaffiiwwan Ob. Alamaayyoo Gaaddisaa, Pirezidaantii MMO Godina Wallagga Bahaa, 22/05/2009; Ob. Abduraahim Mohaammad, Ga/Ga/DhiYakkaa, MMO Godina Harargee Lixaa, 8/6/2009; Adde Yahubnesh Lammeessaa, Pirezidaantii MMA Arsii Negeellee, 2/6/2009; Ob. Gaashaw Katamaa, MM Hundaatti Abukaattoo fi Gorsaa Seeraa, Godina Harargee Lixaa, 8/6/2009; Ob. Kumalaa Buusaa Ga/Ga/ Dhi Hariiroo Hawaasaa MMO Godina Sh/ Lixaa, 03/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁵⁵Seera Maatii Oromiyaa lakk.69/1995 fi 83/1996, Kwt.105.

ijoo dubbii biraa qabachuu⁵⁶, abbaan seeraa durse galmee qorachuun qaphxiilee bitaa fi mirgi walamananii fi walwaakkatan; akkasumas, qabxii ifa hin taane adda baasuun qophaa'e dhiyaachuu dhabuu fi dhaddacha irratti walfalmitootaan "maal jetta?" jechuun waan walfalmitoonni dubbatan hunda (kanuma duraan gareewwan duraan akka himannaa fi deebiitti barreeffamaan dhiyeeffatan) galmeessuu⁵⁷, guyyaa deebii himatamtootaa fuudhuuf beellamame irratti deebii himatamtootaa erga fuudhamee booda kallattiidhaan beellamni osoo hin kennamiin falmii afaanii dhagahuu⁵⁸, gaafa falmiin afaanii gaggeeffamu qaphxiilee falmii keessatti ka'an mormii duraa fi falmii ijoo keessatti dhimmoota qulqullaa'uu qaban hunda qulqulleessuu osoo qabanii guyyaan falmii afaanii guyyaa lama akka ta'eetti fudhachuun mormii duraa irratti qofa xiyyeeffachuun falmii afaanii gaggeessuu fi falmii haadhootiif immoo guyyaa biraatti beellamuu⁵⁹, bu'uura seera maatii labsii lak.69/1995 fi 83/1996 kwt.101 fi 105 tiin gaafa falmii afaanii walfalmitoonni gaa'ela isaanii keessa akka turan taasisuuf gorsa kennuufi akka qabu yoo waliigaluu dhaban jaarsota isaan filatanitti erguu akka qabu, ammas yoo waliigaluu dhaban murtii diiggaa ga'elaa osoo hin kenniin dura yeroo yaalii kennuu akka qabu tumame kan jiru ta'ullee, manni

---

⁵⁶Ad.Urgee Naggaasaa faa N-2 (Himatootaa) fi Daarmaaree Naggaasaa (Himatamtuu), MMO Godina Shawaa Kaabaa, Lak.Gal.39904; Mulunash T/Maariyaam (Himatuu) fi Magarsaa Naggaasaa (Himatamaa), J/Lixaa Tashoomaa Mokonnin, MMA Kuyyuu Lak.Gal.33305; Itichaa Darsee (Himataa) fi Jaallanee Kitilaa faa N-2 (Himatamtoota), MMA Diggaa Lak. Gal.09768; Zannabach Mokonnin faa N-4 (Himatoota) fi Dammaqach Jagool (Himatamtuu), MMA Baabbilee, Lak.Gal.08198.

⁵⁷Abarraa Gamachuu faa N-2 (Himatoota) fi Addama Ahimad faa N-9 (Himatamtoota), MMA Diggaa Lak.Gal. 09875; Dirribaa Fullaasaa (Himataa) fi Fullaasaa Mokonnin faa N-2 (Himatamtoota), MMA Kuyyuu, Lak. Gal. 28280. Rakkoon kun, tarii, maqeeffama guyyaa kana irraa akka maddu yaadni ni ka'a. Fakkeenyaaf, guyyaan kun seerichaan guyyaa dhagaha dhimmaa (ክስ መስማት) jedhamee kan moggaafamee fi hojimaataan ammoo falmii afaanii jedhamuun isaa guyyaa kana walfalmitoonni guyyaa himannaa fi deebii barreeffamaan dhiyeeffatan irra deebii afaaniin akka dhiyaatutti hubachuun ni jira. Bu'uuraan garuu, guyyaan kun guyyaa manni murtii walfamitoota itti qoratu waan ta'ee, guyyaa mana murtiiti.

⁵⁸Dirribaa Fullaasaa (Himataa) fi Fullaasaa Mokonnin faa N-2 (Himatamtoota), MMA Kuyyuu, Lak. Gal.28280.

⁵⁹Yitaayish Mangashaa (Himatuu) fi Taammiruu Asaffaa faa N-2 (Himatamtoota), MMA G/Giddaa Lak. Gal. 20839; Buzuunash Taaddasaa (Himatuu) fi Nugusee Xuurii (Himatamtuu), MMO Godina Sh/Lixaa Lak.Gal.00569

murtii adeemsa kana osoo hin hordofiin gaafa falmii afaanii dhagahuuf beellamamee jiru irratti murtii diiggaa gaa'elaa kennuu dha.⁶⁰

3.1.4. Mormii Sadarkaa Duraa Irratti Jalmurtii Kennuu

SDFHH keessatti mormiin sadarkaa duraa irratti jalmurtii kennuu jechuun manni murtii falmii guututti osoo hin seeniin dura mormii himatamaan bu'uura SDFHH kwt.244 (1) tiin dhiyeessu irratti furmaata itti kennamu dha. Manni murtii mormilee dhiyaatan irratti jalmurtii kennuun dura himataa jechaan dhaggeeffachuu, ykn deebii irratti kennisiisuu fi ragaa roggummaa qabuun qulqulleessuu akka qabu seeraan tumameera.⁶¹

Qabatamatti, rakkooleen gama kanaan mul'atan kan jiran yoo ta'an; isaan keessaa mormii sadarkaa duraa ka'an irratti jalmurtii osoo hin kenniin bira darbuu fi falmii haadhoo keessa seenuu⁶², mormii sadarkaa duraa himatamaan dhiyeeffate irratti himataan deebii isaa afaaniin deebisuu osoo qabuu barreeffaman akka dhiyeessu gochuu⁶³, mormii sadarkaa duraa irratti yaada himataa fi himatamaa guyyaa adda addaa irratti fuudhuu⁶⁴, mormii sadarkaa duraa ka'u irratti jalmurtii kennuuf ragaa dhagahuu kan barbaachisu yoo ta'e, ragaa dhagahuun jalmurtii kennuurra ijoo dubbii falmii haadhoo waliin qulqulleessuu fi bakka tokkootti murtii kennuu⁶⁵ (mormii sadarkaa duraa fi falmii ijoo walitti makanii itti deemuu), mormii duraa dhiyaate ragaa roggummaa qabuun sirriiti qulqulleessuu dhabuu kaasuun ni danda'ama.⁶⁶

---

⁶⁰Ifinash Olqabaa (Himattuu) fi Alamuu Caalii (Himatamaa), MMA Guutoo Giddaa lakk.G.16234.

⁶¹SDFHH, Kwt.245 (1).

⁶²Haasoo Cannasaa (Himataa) fi Amaan Haasoo (Himatamaa), MMA Xiyoo L.G.35729; Raggaasaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Raggaasaa (Himatamaa), MMA Xiyoo, Lak.Gal .35514; Geetuu Tulluu (Himataa) fi Askaalaa Guddataa (Himatamaa), MMA Dandii Lak.Gal. 45918; Komaander Faqqadaa Raggaasaa (Himataa) fi Rattaa Allabbaachoo (Himatamaa), MMA Bishooftuu, Lak.Gal.48225.

⁶³Alamii Jaallataa (Himattuu) fi Asfaawu Akkumaa (Himatamaa), MMA Guutoo Giddaa Lak.G.26531; Ajjamaa Aanaa (Himataa) fi Waaballaa Magarsaa (Himatamaa), MMO Godina Sh/Lixaa, Lak.Gal .00271.

⁶⁴Amaan Ida'oo faa N-2 (Himatoota) fi Isaayaas Yilmaa (Himatamaa), Abraahim Yuuyyaa fi Abdallaa Alqaadir (J/Lixxoota), MMA Adaamaa Lak.Gal.89732.

⁶⁵Haliimaa Mohaammad (Himattuu) fi Saadam Abbaas (Himatamaa), MMA Ciroo, Lak Gal.30902.

⁶⁶Afgaaffiiwwan Ob.Wandimuu Kabbadaa, B/B Pirezadaantii MMO Godina Arsii, 9/05/2009; Ob. Asfawu Negaraaa, Pirezadaantii MMA Amboo 30/05/2009; Ob. Geetuu

Maddi rakkoolee mormii sadarkaa duraatiin walqabatanii jiran kunniin rakkoo hubannoo fi dandeetti (*yaadrimee mormii duraa sirnaan hubachuu dhabuu*)⁶⁷, xiyyeeffannoo itti kennanii hojjachuu dhabuu fi falmiitti osoo hin seeniin dura galmee keessa qoratani dhiyaachuu dhabuu⁶⁸, jalmurtiin yoo kenname kallattii abbaan murtichaa barbaadutti deemuu dhiisuu waan maluuf, ta'e jedhani jalmurtii kennuu dhiisuu⁶⁹ fa'i.

3.1.5. Ijoo dubbii

Ijoo dubbii gaaffii bu'uuraa (material proposition) garee falmitootaa keessaa isa tokkoon dhiyaatee isa biraan waakkatame jechuu dha.⁷⁰ Gaaffiin bu'uuraa kunis kan firii dubbii ykn kan seeraa ta'ee himataan mirga himachuu isaa agarsiisuuf gaaffii dirqama dhiyeessuu qabu ykn himatamaan ofirraa ittisuuf qaphxii dirqama deebiisaa keessatti ibsuu qabu dha.⁷¹ Maddi ijoo dubbii himannoo, deebii, ragaa barreeffamaa, fi qorannoo manni murtii bu'uura SDFHH kwt. 241(1) fi (2) tiin iyyannoo (himannoo fi deebii) irratti hundaa'uun taasisu dha.⁷² Manni murtii ijoo dubbii qabachuuf ragaan namaa ykn sanadaa falmii keessatti osoo hin dhiyaatiin hafe ykn hin jirre qorachuun barbaachisaa ta'ee yoo arge, namni sun dhiyaatee jecha isaa akka kennu ykn ragaa sanadaa qaama biraatti argamu akka dhiyeessu ajaja kennuu ni danda'a.⁷³ Ijoo dubbii qabamu falmii guutuutti osoo hin seenamiin dura yoo ta'ellee, akkuma himannaan adeemsa falmii keessatti fooyyaa'uu danda'u mara manni murtiis murtiin dura ijoo dubbii dabalataa, ijoo dubbii amma dura qabamee ture fooyyeessuu, ijoo dubbii qabamuu qabu ture garuu

---

Maammoo, Pirezidaantii MMA Guutoo Giddaa, 24/05/2009; Ob.Kadiir Waayyuu, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa MMO Godina Arsii Lixaa, 1/6/2009; Ob. Amsaaluu Olaanii, Gaggeessaa Adeemsa Hojii KTAS MMWO, 27/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁶⁷Afgaaffiiwwan Ob.Abdusamad Muhammad, A/A Waj/Haqaa Aanaa Xiyoo, 15/01/2009, fi Ob. Xibabuu Tashoomaa, Abukaatoo Dhuunfaa Godina Sh/ Lixaa, 03/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁶⁸Afgaaffii Ob.Kumalaa Buusaa, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa MMO Godina Sh/Lixaa, 03/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁶⁹Afgaaffiiwwan Ob. Mohaammad Jimaa, Pirezidaantii MMO Godina Sh/Bahaa, 12/5/2009; Ob. Alamaayyoo Fayisaa, A/Murtii MMO Godina Sh/Bahaa, 12/5/09; Ob.Mulugeetaa Fiqaaduu, Pirezidaantii MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009; Obbo Bukaar Kadiiroo, Ga/G/Dhi Hariiroo Hawaasaa MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009; Ob. Eferem Hayilee, Pirezidaantii, MMO Godina Harargee Lixaa, 7/6/2009 waliin gaggeeffame.

⁷⁰ SDFHH, Kwt. 247 (1).

⁷¹SDFHH, Kwt.247 (1) fi 247(2) walfaana yoo dubbifamu.

⁷² SDFHH kwt.248.

⁷³SDFHH, Kwt.249.

immoo osoo hin qabamiin hafe qabachuu, fi ijoo dubbii roqummaa hin qabne haquu ni danda'a.⁷⁴ Ijoon dubbii yoo qabamus dirqamni dursa hubachiisuu (burden of proof) garee isa kam irratti akka kufu bifa agarsiisuu danda'uun ta'uuti irra jiraata. Qabatamatti, ijoo dubbiiin walqabatee murtiin kennamu rakkoolee armaan gadii kan qabu dha.

A) Ijoo Dubbii Qabamuu Malu Qabachuu Dhabuu

Falmii qabeenyaa dhirsaa fi niitii tokko irratti⁷⁵ himatamaan qabeenya falmiif ka'umsa ta'e himattuu osoo hin fuudhiin dura horatee qabaachu isaa falmuu isaatiin manni murtii ijoo dubbii "qabeenyi falmii keessa jiru kan eenyu akka ta'e ragaan haa dhiyaatu" jechuun qabateera. Rakkoon dhimma kana keessatti mul'ate Seerri Maatii Naannoo Oromiyaa, Labsii Lak.69/1995 fi 83/1996 kwt 78 fi 113 falmii qabeenyaa jaarsaa fi jaartiin walqabatee qabeenyi dhirsaa fi niitii kan waliinii akka ta'eetti kan tilmaamamu fi gareen qabeenyi kiyya jedhu ragaa isaa dhiyeeffate hubachiisuu akka qabu tumee kan jiru yoo ta'ellee, faallaa kanaatiin fayyadamummaa tilmaama seeraa himattuun qabdu haala miidhuun ijoon dubbii qabamuu isaati.

B) Ijoowwan Dubbii Falmicha Keessatti Seerummaa Gaafatameef Deebii Kennuu Danda'an Hunda Duguuganii Qabachuu Dhabuu

Falmii waliigaltee bittaa fi gurgurtaa tokko irratti⁷⁶ himataan himannaa isaa keessatti waliigalteen bittaa fi gurgurtaa manaa dirqisiifame akka raawwatamuu (forced performance) fi qarshii kiraa manaa himatamoonni akka kaffalaniif kan gaafate ta'ullee, manni murtii wa'ee waliigaltee qofa irratti ijoo qabachuun murtii kan kenne yoo ta'u, waa'ee qarshii kiraa manaa ilaalchiisee himataan himannaa isaa waliin dhiyeesse kun waliigaltee biraa waan ta'eef himata biraa akka dhiyeeffatu mirgi eegamaa dha jechuun bira darbeera.

Kaayyoon seera adeemsa falmii baasii xiqqaan yeroo gabaabaa keessatti dhimmootaaf furmaata kennuu dha. Dhimma kana irrattis himataan

---

⁷⁴SDFHH, Kwt.251 (1) (2).

⁷⁵Ilfinash Ol'qabaa (Iyyattuu) fi Alamuu Caalii (Himatamaa), MMA Guutoo Giddaa, Lak.Gal. 16234.

⁷⁶Nabiil Abdallaa (Himataa) fi Waaballaa Buserii (Himatamaa), MMO Godina Arsii, Lak. Gal.70483.

waliigalteen kiraa manaa jiraachuu himannaa isaa keessatti ragaa waliin kan dhiyeessee fi himatamtoonnis deebii isaanii keessatti waliigalteen kiraa manaa isaanii fi himataa jidduu akka hin jirre falmanii bakka jiranitti manni mutii ijoo qabatee furmaata itti kennuu osoo qabuu sababa waliigaltee biraati jedhuun bira darbuun isaa kaayyoo seera adeemsa falmii wajjiin kan hin deemne dha.

C) Ijoo Dubbii Ifa Hin Taanee Fi Seerummaa Gaafatameef Deebii Kennuu Hin Dandeenye Qabachuu

Dhimma falmii qabeenyaa tokko irratti⁷⁷ gaafa falmii afaaniif beellamame manni murtii mormii duraa ka'e qofa irratti bitaa fi mirga falmisiisee ijoo haadhoo irratti osoo hin falmisiisin galmee qorannoof eerga bulche booda, beellama itti aanutti immoo galmee qorachuun ijoo dubbii mormii duraa fi falmii haadhoo bakka tokkootti qabachuun mormii duraa qofa irratti ragaa dhagahuun kufaa erga taasiseen booda, ammas duubatti deebi'uun falmii haadhoo irratti falmii afaanii dhagahuuf beellama qabachuun falmii dhagaheera. Ammas beellama itti aanuutti amma dura ijoo muraasa irratti falmiin gaggeeffame kan xumurame ta'uu ibsuun waa'ee qabeenya biroo osoo hin qulqullaa'in hafe irratti ragaan bitaa fi mirgaa haa dhiyaatuu jedhe ajajeera. Rakkoon dhimma kana irratti mul'ate gama tokkon ijoo isa kam irratti ragaan akka dhagahamu ifaa miti ykn hin ibsamne. Gama biraatiin, falmii amma duraa taasifameen dhimmi furmaata argate mormii duraa malee waa'ee qabeenyaa galmee kana keessatti falmiin gaggeeffamee fi murtiin kenname hin jiru.

D) Ajajoota Mana Murtii Raawwatamuu Fi Raawwatamu Dhabuu Irratti Falmiin Iddoo Ka'etti Ijoo Dubbii Itti Qabamee Ragaan Qulqulleessuu Dhabuu

Falmii hojii MMA Adaamaatti himatamaan bakka hin jirretti murtaa'e tokko irratti⁷⁸ himatamaan xalayaan waamicha naa hin geenye jechuun falmeera.

---

⁷⁷Buzuunash Taaddasaa (Himattuu) fi Nugusee Xuurii (Himatamaa), MMO Godina Sh/Lixaa, Lak. Gal.00569.

⁷⁸Teewudroos Zarihuun (Himataa) fi Waldaa Bu'uuraa Hojjettoota Warshaa Sukkaaraa Wanjii Kutaa Biqiltuu (Himatamaa), MMA Adaamaa, Lak. Gal.99178.

Manni murtii waamichi gahuu fi gahuu dhabuu isaa ijoo qabachuun qulqulleessuun murtii kennuu osoo qabuu callisee bira darbeera.

Walumaagalatti, odeeffannoon afgaaffiin sassaabames rakkoowwan olitti tarreeffaman kunniin kan jiran ta'uu agarsiisu. Maddi isaanis darbe darbee hanqinni dandeetti jiraachuu, muxannoo ijoo dubbii adda baasanii qabachuu dhabuu, xiyyeeffannoo itti kennanii hojjachuu dhabuu (narraa haa baatu), fi sirni to'annoo fi hordofii galmeelee laafaa ta'uu fa'i.⁷⁹

3.1.6. Dhiyeessa Ragaa

Ragaa yoo jennu ragaa namaa, ragaa barreeffamaa, fi ragaa ibsaa (physical evidence) jiraachuu fi jiraachuu dhabuu firii dubbii wayii mirkanneessuuf dhiyaatu dha.⁸⁰ Biyyi keenya seera ragaa hanga ammaa bahe qabaachuu baattus sirnii fi adeemsi dhiyeessa ragaalee kanaa seerota adeemsa falmii hariiroo hawaasaa fi yakkaa keessatti ifaan kaa'amee jira.

A) Dhiyeessa Ragaa Namaa

Ragaaleen namaa mana murtiitti dhiyaatanii jecha ragummaa kennan ragaalee tarree ibsa ragaa keessatti maqaan isaani, teessoon isaanii, fi dhimmi ragaa irratti bahan caqafamee akka ta'e ni hubatama.⁸¹ Qabatamatti, rakkoon gama dhiyeessa ragaa namaatiin walqabatee mul'atu bu'uura tumaa SDFHH kwt.223tiin himannaa fi deebii dhiyaatan keessatti walfalmitoonni tarree ibsa ragaalee namaa, teessoo isaanii waliinii, fi dhimma maal irratti ragaa akka bahan adda baasanii dhiyeessuu dhabuu dha.⁸²

79Afgaaffiiwwan Ob.Naasir Faaris, A/Murtii MMWO, 28/02/2009; Ob.Alamaayyoo Gaaddisaa, Pirezadaantii MMO Godina Wallagga Bahaa, 22/05/2009; Ob. Alamu Guutaa, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa MMO Godina Wallagga Bahaa, 24/05/2009 waliin taasifame.

80Wixinee Seera Ragaa Bara 1967 Bahe, kwt.1 (3) fi Wixinee Seera Adeemsa Falmii Yakkaa, Kwt.2 (18).

81SDFHH, Kwt.223 (1) fi 234 (1).

82Saadaa Sh/Ahimad (Himattuu) fi Jibriil Ahimad (Himatamaa), MMA Heexosaa Lak.Gal.21333; Taammiruu Damee fi Dastaa Oljirraa faa N-3, MMO Godina Wallagga Bahaa Lak.Gal.08238.

B) Dhiyeesa Ragaa Sanadaa (Barreeffamaa)

Bu'uuraan, ragaalee sanadaa (barreeffamaa) bitaa fi mirgi falmii isaaniitiif nu fayyada jedhan himannaa fi deebii isaaniin walqabsiisani tarree ibsa ragaa keessatti dhiyeessuu kan qabanii fi ragaan isaan akka dhiyaatuuf barbaadan yoo jiraates eenyu biraa fi eessa akka jiru ibsuun dhiyeessuu qabu.⁸³ Ragaan barreeffamaa kamiyyuu hanga guyyaa dhagaha duraatti dhiyaachuu qaba.⁸⁴ Ragaan sanadaa gaafa dhagahaa duraa kan hin dhiyaanne sababa badii walfalmitootni raawwataniin yoo ta'e, manni murtii ragaa dhiyaateen murtii kan kennuu yommuu ta'u, sababa gahaa ta'een kan hin dhiyaanne yoo ta'e garuu akka dhiyaatu ajajuu danda'a.⁸⁵

Dabalataan, manni murtii galmeen ykn ragaan sanadaa mana murtii biroo irraa akka dhiyaatu ajajuu⁸⁶, ijoo dubbii baasuuf ragaa namaa ykn sanadaa dhiyeessisee qorachuu⁸⁷, murtii kennuuf jecha sadarkaa falmii kamirrattuu ragaa gaaffii gaafachuu⁸⁸, ragaa himatamaa gaaffii qaxxaamuraa gaafachuuf ykn yaadachiisuuf sanada dhiyeessisuu⁸⁹, murtii haqaa kennuuf ragaa dabalataa haala al-loogummaa isaa hin tuqneen dhiyeessisuu⁹⁰, barbaachisaa ta'ee yoo argame iyyannoo walfalmitootaa ykn ragaalee irratti hundaa'uun jecha ragaa atattamaan fuudhuu⁹¹, murtii haqa qabeessa ta'e kennuuf jecha ragaa amma dura dhagahamee ture irra deebiin yaamee qorachuu⁹², iddoo qabeenyi falmii kaase jiru ykn wanti biraa jiru dhaquun ilaaluu⁹³, bakka bu'aa abbaa seeraa muuduun ragaa sassaabuu ykn qorachuu⁹⁴ ni danda'a.

Qabatamatti, rakkooleen gama kanaan mul'atan ni jiru. Ragaan bu'uura SDFHH kwt. 145tiin gaafatamu osoo hin dhiyeessisiin himatamaan deebii

---

⁸³ SDFHH, Kwt.222, 223, fi 234.

⁸⁴ SDFHH, Kwt.137 (1).

⁸⁵ SDFHH, Kwt.256.

⁸⁶ SDFHH, Kwt.145.

⁸⁷ SDFHH, Kwt.249.

⁸⁸ SDFHH, Kwt.261(4)

⁸⁹ SDFHH, Kwt. 137(4)

⁹⁰ SDFHH, Kwt.264.

⁹¹ SDFHH, Kwt.265.

⁹² SDFHH, Kwt.266.

⁹³ SDFHH, Kwt.272.

⁹⁴ SDFHH, Kwt.122-135.

isaa qabatee akka dhiyaatu waamichaa fi gara galcha himannaa erguu,⁹⁵ ragaalee qaamolee adda addaa irraa dhiyaachuu qaban bakka tokkotti duguuganii ajajuu dhabuu fi dhimmicha lafa irra harkisuu,⁹⁶ qaamoleen ragaa akka dhiyeessan ajajaman ijoo akka qulqullaa'u ajajameen ala bahuun qulqulleessanii gabaasuu⁹⁷, bakka barbaachisuutti ragaalee dabalataa qaamolee aangoo qaban kanneen akka mana yaalaa, Bulchiinsa Magaalaa, Gandaa, Waajjira Lafaa fi Eegumsa Naannoo, fi Waajjira Qorannoo fi Misooma Gabaa irraa dhiyeessisuun qulqulleessu dhabuu⁹⁸ fi kkf kaasuun ni danda'ama.

C) Ragaa Qorachuu

Gareen falmicha jalqabuuf mirga qabu addaan ba'ee erga beekamee booda, ragaa isaa dhageessifachuun dura haasaa baniinsaa gochuu qaba.⁹⁹ Haasaan baniinsaa gabaabinaan seenaa dhimmichaa fi wanta irratti xiyyeeffatamuu qabu kan agarsiisu dha. Sirni itti aanu, ragoota qorachuu dha. Ragootaaf adda dureedhaan gaaffii gaafachuu kan qabu falmitoota ta'anis abbootiin seeraa gaaffii gaafachuu hin danda'an jechuu miti. Garuu, abbootiin seeraa adda dureedhaan gosa gaaffilee fi akkaataa gaaffiin itti dhiyaatu seeraan ta'uu isaa hordofuun falmitoota daangeessuu fi mormiin yoo dhiyaate, ajaja barbaachiisaa ta'e kennuu qabu.

Gosaa fi akkaataa jechi ragummaa itti kennamuu qabu tumaa SDFHH kwt.261 jalatti bu'ura ibsamee jiruun gaaffilee gosoota sadan: gaaffii duraa, gaaffii qaxxaamuraa, fi gaaffii keessa deebiitiin qajeeltoowwan akka waliigalaatti seericha keessa taa'an hordofuun gaaffilee ijoo dubbiitiif

---

⁹⁵Raggaasaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Raggaasaa (Himatamaa), MMA Xiyoo Lak.Gal.35514; Nabiil Abdallaa (Himataa) fi Waaballaa Buserii (Himatamtuu), MMO Godina Arsii Lakk.Gal. 70483.

⁹⁶Daanyee Badhaanee faa (N-2) fi Araddaa Badhaanee, MMO Godina Sh/Kaabaa, Lak.Gal.50654.

⁹⁷Fakkeenyaaf, dhimma M/Murtii Aanaa Odaa Bultumitti ilaalame tokko keessatt bulchiinsi Gandaa 08 manni falmiif ka'umsa ta'e garee walfalmitootaa keessaa maqaa eenyuun galmaa'ee akka turee fi akka jiru qulqulleessee mana murtichaaf akka gabaasu ajajeera. Bulchiinsi gandaa garuu ijoo manni murtii barbaaduun ala waan gabaaseef manni murtii ajaja biraa kennuuf dirqameera (Nugusee Daadhii faa N-4 (Himattoota) fi Tsadaalaa Taaddasaa (Himatamtoota)).

⁹⁸Afgaaffii Ob.Tasfaayee Dajanee, Pirezadaantii MMA Kuyyuu, 13/06/2009 waliin gaggeeffame.

⁹⁹SDFHH, Kwt.259 (1).

rogummaa qaban qofa irratti xiyyeeffachuun ragoota qorachuun barbaachisaa dha. Manni murtiis kana keessatti dhimmicha irratti murtii haqa qabeessaa fi bu'aa qabeessa ta'e kennuu kan danda'u ijoowwan dubbii qulqullaa'uu qaban sirnaan adda baafachuun ragaa yoo dhagahee fi galmeesse¹⁰⁰; akkasumas, bakka barbaachisaa dha jedhee amanetti ragaa dabalataa dhiyeessisee qorachuu yoo danda'e dha.¹⁰¹

Haa ta'u malee, ragaa qorachuu ilaalchisee qabatamatti rakkooleen mul'atan ni jiru. Fakkeenyaaf, falmii qabeenyaa dhirisaa fi niitii irratti faallaa tilmaama qabeenyaa waliinii¹⁰² gareen tokko ragaa akka dhiyeeffatu ajajuu¹⁰³, qaphxiilee qulqullaa'uu qaban gadi fageenyaan sirriitti qulqulleessuu dhabuu¹⁰⁴, rogummaa fi fudhatamummaa ragaalee irratti jalmurtii kennuu dhabuu¹⁰⁵, jecha ragummaa ragootaa sirnaan galmeessuu dhabuu fi bal'isanii fuudhuu dhabuu¹⁰⁶, ijoo falmii osoo sirriitti adda hin baafatiin ragaa dhagahuu, ijoowwan falmii irratti xiyyeeffatanii duguuganii ragaa dhagahuu dhabuu¹⁰⁷, ragaa dhagahuu wajjiin walqabatee nuffiin jiraachuu fi ijoo

---

¹⁰⁰ SDFHH, Kwt.269 (1).

¹⁰¹ SDFHH, Kwt. 264.

¹⁰² Seera Maatii Naannoo Oromiyaa, Labsii Lak.69/1995 fi 83/1996, kwt 78 fi 113.

¹⁰³ Ilfinash Olqabaa (Himattuu) fi Alamuu Caalii (Himatamaa), MMA Guutoo Giddaa, Lak.Gal.16234.

¹⁰⁴ Fakkeenyaaf, uummanni keenya harki caalaa hubannoo seeraa qabaachuu dhabuu irraan kan ka'e ragaa qorachuu irratti waan rakkataniif, haqa yoo dhaban ni mul'ata. Abbootiin seeraa tokko tokkos sababa baay'ina hojii fi nuffiin ragaalee sirriitti waan hin qoranneef, namoonni hedduun sababa ragaa sobaatiin haqa yeroon itti dhaban ni jira (Afgaaffiiwwan Ob. Wandimuu Kabbadaa, B/B Pirezidaantii MMO Godina Arsii, 9/05/2009; Ob. Taarikuu Tamasgeen, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMA Diggaa, 26/05/2009, fi Ob. Tarrafaa Sarbeessaa, Abukaatoo Dhuunfaa, Godina Wallagga Bahaa, 25/05/2009 waliin gaggeeffame).

¹⁰⁵ Afgaaffiiwwan Ob. Tasfaayee Dajanee, Pirezidaantii MMA Kuyyuu, 13/06/2009; Tashitaa Nuuriyyee, Dubbi Fixaa Waajjira Lafaa fi Eegumsa Naannoo Aanaa Shaallaa, 1/6/2009 waliin ta'e.

¹⁰⁶ Kun ammoo deebi'ee mana murtii ol'iyyannoodhaan dhimmicha ilaaluuf odeeffannoo gahaa akka hin arganne kan taasisuu fi haqa irratti dhiibbaa kan geessisu dha (Afgaaffiiwwan Ob. Habtamuu Ayyaleewu, Abukaatoo dhuunfaa Godina Sh/Kaabaa, 9/06/2009; Ob. Geetuu Maammoo, Pirezidaantii MMA Guutoo Giddaa, 24/05/2009; Ob. Darajjee Abbabaa, A/Alangaa Waj/Haqaa Godina Wallagga Bahaa, 25/05/2009; Ob. Namoomsaa Yaadataa, A/Alangaa, Wa/Haqaa Aanaa Guutoo Giddaa, 24/05/2009, Ob. Boggaaala Badhaadhaa, A/Murtii MMA Kuyyuu, 13/06/2009; Ob. Aschaaloo Isheetee, A/Murtii, MMA Ciroo, 7/6/2009)

¹⁰⁷ Afgaaffiiwwan Ob. Shawaragaa Isheetuu, Pirezidaantii MMA Giraar Jaarsoo, 08/06/2009; Ob. Habtamuu Ayyaleewu, Abukaatoo Dhuunfaa Godina Sh/Kaabaa, 9/06/2009; Ob. Tasfaayee Dajannee, Pirezidaantii MMA Kuyyuu, 13/06/2009 fi Ob.

qabameen ala ragaa fuudhuun jiraachuu fi eenyummaa ragaa sirriitti qulqulleessuu dhabuu fa'i.¹⁰⁸

4. RAKKOOLEE BARREESSA MURTII HARIIROO HAWAASAA KEESSATTI MUL'ATAN

4.1. BARREESSA MURTII HARIIROO HAWAASAA AANGOO SADARKAA DURAATIIN MURTA'AAN

Barreessi murtii hariiroo hawaasaa aangoo sadarkaa duraa keessatti hanqinaaleen gama barreessa firii dubbii, ijoo dubbii, ragaa, itti fayyadama seeraa, fi xiinxala firii dubbii, ijoo dubbii, ragaa, fi seeraatiin ibsaman qaba. Tokko tokkoon haa ilaallu.

4.1.1. Ibsa Firii Dubbii

A) Firiwwan Dubbii Rogummaa Qaban Kanneen Rogummaa Hin Qabne Irraa Adda Baasuun Cuunfanii Kaa'uu Dhabuu

Abbaan murtii firiwwan dubbii murteessoo ta'anii fi faayidaa qaban qofa filee murtii keessatti gabaabinaan galmeessuuti irraa eegama.¹⁰⁹ Kan galmeessus qabiyyee isaanii osoo hin jijjiiriin haaluma himata/iyyata/deebii/falmii falmitootaa bifa seenessuutiin ta'uu qaba.¹¹⁰SDFHH biyya keenyaas haaluma olitti ibsameen murtiin firii dubbii hammachuu akka qabuu fi firii dubbii inni hammatu cuunfamee galmaa'uu akka qabu yoo ibsu, *“provided that a judgement given in first instance shall.....contain a*

Dajanee Abdiisaa, MM Hundaatti Abukaattoo fi Gorsaa Seeraa, Godina Harargee Lixaa, 8/6/2009.

¹⁰⁸Afgaaffii Ob. Amsaaluu Olaanii, Gaggeessaa Adeemsa Hojii KTAS, MMWO, 27/06/2009 waliin taasifame.

¹⁰⁹Alamaayyoo Taganee, Olitti yaadannoo lak.14, F35.

¹¹⁰Alamaayyoo Taganee, Olitti yaadannoo lak.14, F36. Gaaffiin asitti ka'uu malu firiwwan dubbii murteessoo ta'an kanneen murteessoo hin taane irraa maaliin adda bahu kan jedhu dha. Gaaffii kana deebisuuf gaaffii biraa, *firiin dubbii jedhame sun osoo hin raawwanne ta'ee, ykn bifa biraatiin osoo raawwateera ta'ee, murtiin mana murtii ni jijjiirama turee?* jedhu gaafachuun barbaachisaa ta'a. Deebiin gaaffii kanaa 'eyyee' yoo ta'e, firii dubbii sun murteessaa ta'a jechuu dha (Richard K. Neumann, Legal Reasoning and Legal Writing (Structure, Strategy, and Style) (Sixth edition, Aspen Publishers, 2009, F31).

*concise statement of the case*¹¹¹ jedha. “*Concise statement of the case*” yaadni jedhu hangamitti kan jedhu ilaalchisee iftoominni kan hanqatu ta’us, akka waliigalaatti waanti hubachuun danda’amu firiin dubbii gareewwan walfalmaniin dhiyaatu tokko akkuma jirutti osoo hin galagalamiin ykn garmalee gabaabbachuun firii dubbii murteessaa ta’ee fi rogummaa qabu osoo hin hambisiin galmaa’uu kan qabu ta’uu dha.

Qabatamaan garuu, firiiwwan dubbii barreessa murtii keessatti yoo ibsaman hanqina qabu. Fakkeenyaaf, dhimma ijoon himannaa isaa himatamoonni lafa waldaa keenyaa seeraan ala qabachuun waldaa isaanii itti ijaarratan waan ta’eef baasii mataa isaaniitiin diigani kisaaraa keenya akka nuuf uwwisan jedhu tokko irratti¹¹² firiin dubbii himannaa hima tokkoon mallattoo tuqaa malee sarara 21n; firiin dubbii deebii ammoo sarara 25n ibsameera. Rakkoon akkasii kun bal’ina kan qabu ta’uu galmeewwan sakatta’aman biroo irraa hubachuun danda’ameera.¹¹³

B) Firii Dubbii Barbaachisu (Material Fact), Keessattuu Mana Murtii Ol’iyyata Dhagahuuf Baay’ee Barbaachisu Barreessa Murtii Keessaa Hambisuu

Fakkeenyaaf, hanga qallabaa murteessuuf galiin nama qallaba muruuf diqamuu hangam akka ta’e beekuun barbaachisaa dha. Kana osoo hin beekiin manni murtii ol’iyyata dhagahu hangi qallabaa murtaa’e gahaadhamoo gahaa miti ijoo jedhu madaaluuf ni rakkata. Falmii dhirsaa fi niitii tokko irratti¹¹⁴ manni murtii qallaba daa’imman lamaa ji’aan qarshii 800.00 kan murteesse galiin himatamaa qarshii 1,955.50 ta’uu Waajjira Misoomaa fi Maallaqa Dinagdee Aanaa irraa qulqulleeffatee akka ta’e, kenniinsa murtii keessatti ibsameera. Haa ta’u malee, barreessa murtii keessatti hin ibsamne. Kanaaf, murtii kenname irratti ol’iyyanni osoo

---

111SDFHH, Kwt.182 (1).

112Waldaa Amantaa Malaaka Uuqaabii Itoophiyaa Damee Adaamaa (himataa; B/b 1^{ffaa}, Ob. Laggasaa Nagawoo; 2^{ffaa}, Ob. Birhaanuu Saafawoo) fi 1^{ffaa}-Waldaa Makaana Yasuus Ganda Kolbee Kootichaa (himatamtoota; B/Bu’aan Ob. Lammii Guchii) 2^{ffaa}n- Ob. Funjii Gammachuu M/M Aanaa Liiban Cuqqaalaa, Lak.Gal.14261.

¹¹³ Fakkeenyaaf, dhimmootni Nabiil Abdallaa (Himataa) fi Waaballaa Buserii (Himatamaa), MMO Godina Arsii, Lak.Gal.70483, fi Ragaassaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Ragaasaa (Himatamaa), MMA Xiyoo, Lak.Gal. 35514 hanqina akkasii qabu.

114Iftuu Usmaa’il (Himattuu) fi Xayyib Abdii (Himatamaa), MMA Baabbilee, Lak.Gal.07831.

gaafatamee manni murtii ol'iyyata dhagahu galmee guutuu yoo fichisiiseen, ykn ajaja biraan yoo qulqulleeffateen ala haalli itti hubatu hin jiru jechuu dha.

C) Seerummaa Gaafatame Murtii Keessatti Duguuganii Ibsuu Dhabuu

Falmii wijjoo (iqubii) tokko irratti¹¹⁵ himanni dhiyaate, himatamaan 1^{ffaa} iqubii carraa guutuu buusiin torbanii qr.2, 020.00 (kuma lamaa fi digdama) ta'e carraa guutuu isa gaheen qr.50,000.00 (kuma shantama)fudhachuudhaan torban 16 qofa erga buusee booda, torban 9 buusii isarraa eegamu qr.18, 180 (kuma kudha-saddeetii fi dhibba tokkoo fi saddeettama) kaffaluu waan dideef, kaffaltii abbaa seerummaa, baasii sababa kanaaf baase dabalatee akka naaf kaffalu haa murtaa'u jechuun gaafateera. Himannaa dhiyaate keessatti seerummaan gaafatame wantota sadii dha: 1) Qr.18, 180.00 akka kaffalu 2) kaffaltii abbaa seerummaa akka uwwisuu, fi 3) baasii sababa himannaatiin bahe akka deebisuufidha. Haa ta'u malee, murtii keessatti seerummaan kenname himatamtoonni Qr.18, 180.00 kan abbaa seerummaa dabalatee akka kaffalan kan jedhu qofa. Baasii sababa himannaatiin bahe jedhamee gaafatame irratti manni murtii callisuun bira darbeera. Kan abbaa seerummaas qarshii meeqa akka ta'e barreessa murtii keessatti hin ibsamne.¹¹⁶

Rakkoowwan firii dubbiin walqabataniin olitti ibsaman kunniin kan jiran ta'uu afgaaffii gaggeeffame irraas hubachuun danda'ameera. Innumaayyuu, ijoo dubbii rogummaa qabu duguuganii qabachuun seerummaa sirrii ta'e kennuu irratti dhiibbaa geessisaa kan jiran ta'uu fi manni murtii ol'iyyata dhagahus odeeffannoo barbaadu hubachuu dhabuun guutummaan galmee mana murtii jalaatii akka ergamuuf kan gaafatu ta'uu fi kunumti ammoo deebi'ee harkifannaa dhimmootaaf sababa ta'aa akka jiru afgaaffiin gaggeeffame ni agarsiisa.¹¹⁷ Bargaaffiin guutames yaaduma kana kan cimsu

---

115Diiroo Dagafaa (himataa) fi Barakat Nagгаа faa (N2), MMA Arsii Negeellee, Lak. Gal. 31804.

116 Galmee fuula mirgaa keessatti garuu kaffaltii abbaa seerummaa kun qarshii 707 akka ta'e ibsameera.

117Ob. Amsaaluu Olaanii, Gaggeessaa Adeemsa Hojii Kenna Tajaajila Abbaa Seerummaa, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, 27/06/2009; Ob. Mohaammad Jimaa, Pirezidaantii MMO Godina Shawaa Bahaa, 12/5/2009; Ob. Bukaar Kadiiroo, Ga/Ga/ Dhi Hariiroo Hawaasaa,

ta’uu gaaffiin, *rakkoon himannaa, deebii, fi jecha ragaa gareewwanii akkuma jirutti murtii keessatti ibsuu ni mul’ataa?* jedhu abbootii seeraa fi abbootii alangaa 95 ta’an gaafatamanii; 81(85.25%) eyyee darbee darbee, 11(11.58%) eyyee yeroo hedduu, fi 3 (3.16%) lakki tasumaa jechuun deebisaniiru. Kana irraa waanti hubatamu, rakkoon kun darbee darbees haa ta’u yeroo hedduu kan mul’atu ta’uu dha.

Sadarkaa mana murtii fi gosa dhimmaa rakkichi caalaatti itti hammaatu beekuuf gaaffileen, “*Rakkichi sadarkaa mana murtii kamittii caalaatti hammaata? Gosa dhimmaa kamirratti caalaatti hammaata?*” jedhan abbootii seeraa fi abbootii alangaa 94 ta’aniif dhiyaatanii akka armaan gadiitti deebi’eera:

Gaaffii	Deebii			
<i>Rakkichi sadarkaa mana murtii kamittii caalaatti hammaata?</i>	<i>MMWO</i>	<i>MMO</i>	<i>MMA</i>	<i>Sadarkaa hunda biratti</i>
	3 (% 3.19)	15 (% 15.96)	74 (% 78.72)	2 (% 2.13)
	Gosa dhimmaa			
<i>Gosa dhimmaa kamitti caalaatti hammaata?</i>	H/Hawaasaa	Yakka	H/Hawaasaa fi yakka	
	30 (% 31.91)	17 (% 18.09)	47 (% 50)	

Gabatee olii kanarraa hubachuun kan danda’amu rakkoon himannaa, deebii, fi jecha ragaa gareewwanii akkuma jirutti murtii keessatti ibsuu manneen murtii sadarkaa hunda biratti kan mul’atu akka ta’e dha. Yoo sadarkeessinu garuu, rakkichi, walduraa duubaan MMA, MMO, fi MMWO keessatti akka mul’atu ni hubatama. Gosa dhimmaan yoo ilaalles, barreessa murtii Hariiroo Hawaasaa fi yakkaa irratti kan mul’atu dha. Walbira qabamee yoo ilaalamu garuu, barreessa murtii hariiroo hawaasaa keessatti caalaatti kan calaqqisu ta’uu dha.

MMO Godina Harargee Bahaa,13/6/2009; Ob. Gaashaw Katamaa, MM Hundaatti Abukaattoo fi Gorsaa Seeraa, Godina Harargee Lixaa, 8/6/2009.

4.1.2. Ijoo Dubbii

Ijoo dubbii jechuun gaaffii firii dubbii, ykn seeraa, ykn firii dubbii fi seeraa gareewwan irratti walii hin galle dha.¹¹⁸ Bifa gaaffiitiin ykn himaan akkaataa waanti tokko ta'uu isaa/ta'uu dhabuu, jiraachuu/jiraachuu dhabuu, fi kkf agarsiisuun ibsamuu danda'a. Ijoon dubbii qooqa ifa ta'e, salphaatti hubatamu danda'uu fi iddoo, yeroo, namaa, fi waantota rogummaa qaban akkaataa adda baasuu danda'uun barreeffamuu qaba.¹¹⁹ Gaaffileen himataan dhiyeessu baay'ina yoo qabaatanii fi himatamaan tokkoo tokkoo isaanii kan waakkate yoo ta'e, manni murtii akkuma ulfinaa fi bal'ina dhimmichaatiin ijoowwan dubbii sadarkaa sadarkaadhaan tarreessuudhaan hundeessuun xiinxala keessatti deebii itti kennaa adeemuu qaba.¹²⁰ SDFHH kwt.182 (1) jalatti, *“the judgement shall contain the points for determination.....”* jechuun kan ibses kanuma agarsiisa. Qabatamatti, barreessi ijoo dubbii manneen murtii Oromiyaa rakkoolee itti aananii jiran qaba.

A) Ijoo Dubbii Kenninsa Murtii Keessa Hin Jirre Barreessa Murtii Keessatti Ibsuu

Falmii jeequmsa lafa baadiyaa tokko irratti¹²¹ yeroo falmiin gaggeeffamaa turetti ijoon dubbii akka qulqullaa'uuf barbaadame galmicha keessatti qabamee hin jiru. Haa ta'u malee, barreessa murtii keessatti ijoon dubbii “himatamaan lafa falmiidhaaf ka'umsa ta'e himataa jalaa humnaan qabate jira moo miti?” kan jedhu qabameera.

---

118 SDFHH, Kwt.247 (1) (4).

119 Federal Judicial Center, Judicial Writing Manual, Olitti yaadannoo lak.8, FF14-15.

120 SDFHH, Kwt. 182(3); Haa ta'u malee, deebiin ijoo dubbii tokko irratti kennamu ijoowwan dubbii hafan biroof deebii kennuu kan danda'u yoo ta'e, tokkoo tokkoo ijoowwan dubbii hundaa'aniif deebii itti kennuun barbaachisaa akka hin taane keewwatuma 182(3) irraa hubachuun ni danda'ama.

121 Haasoo Cannasaa (Himataa) fi Amaan Haasoo (Himatamaa), MMA Xiyoo, Lak.G.35729

B) Ijoowwan Dubbii Kenninsa Murtii Keessatti Qabamanii Turan Barreessa Murtii Keessatti Hin Ibsiin Hafuu

Manni Murtii Aanaa Xiyoo dhimma tokko irratti¹²² bitaa fi mirgi himannaa fi deebii isaaniitiin falmii dhiyeessan erga barreeffame booda akkas jedhee itti fufa: “...*falmiin afaaniitis gaggeeffame gareen lachuu kanuma ufii cimsuudhaan kan falman yoo ta’u, manni murtiis ragaan bitaa fi mirgaa akka dhiyaatu ajajeera jechuun jecha ragootaa itti fufeera.*” Silaa ta’uu kan qabu, falmiin bitaa fi mirgaa erga xumurame booda, ijoo dubbii ragaadhaan qulqullaa’uu qaba jedhamee qabame ture sun barreessa murtii keessatti ibsamuu qaba ture.

C) Ijoo Dubbii Malee Murtii Barreessuu

Falmii hojii tokko irratti¹²³ himatamaan waan hafeef galmeen bakka inni hin jirretti ilaalamee murtaa’eera. Kana booda, himatamaan sababa itti gaafatamaan waldichaa balaa konkolaataatiin miidhamee Hospitaala tureef falmicha osoo hin beekiin murtiin nurratti kenname ka’ee akka falmii keessa gallu jechuun bu’uura SDHH kwt.78tiin mana murtii gaafateera. Manni murtiis barreessa murtii keessatti ijoo dubbii osoo hin qabatiin murteesseera. Silaa ta’uu kan qabu, sababni himatamaan dhiyeesse galme haqamee ture irra deebi’amee akka banamuuf gahaa moo miti? Ijoo jedhu qabatee qulqulleessuu danda’uu qaba ture.

Falmii manaa tokko irrattis¹²⁴ ijoo himannaa ture, himataan mana gandaa lakkoofsi isaa 117 B ta’e gandarraa kireeffatee keessa kan jiraatu ta’uu ibsuun himatamaan galiin isaa xiqqaa ta’uurraan kan ka’e kireeffatee jiraachuu waan hin dandeenyeef yeroof akka keessa jiraatu hayyameefii booda gadi naaf lakkisi yeroon jedhu gadi naaf lakkisuu didee jeequmsa waan natti kaaseef, dirqamee akka gadi naaf lakkisu kan jedhu dha. Himatamaan ammoo manni ani keessa jiraadhu kan himataa osoo hin taane kan adde Burtukaan Xilaahuun waan ta’eef, jeequmsi ani himataa irratti

---

122Raggaasaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Raggaasaa (Himatamaa), MMA Xiyoo, Lak.Gal.35514.

123Ob. Teewudroos Zarihuun (Himataa) fi Waldaa Bu’uuraa Hojjetoota Warshaa Sukkaaraa Wanjii Kutaa Biqiltuu (Himatamaa), MMA Adaamaa, Lak.Gal.99178

124Saajin Olaanaa Geetaachoo Kabbadaa (Himataa) fi Baggashawu Tasammaa (Himatamaa), MMA Bishooftuu, Lak.Gal.52441.

kaaseefi manni ani isaaf gadi lakkisus hin jiru jechuun deebii kenneera. Jiddu lixxuun Adde Burtukaan Xilaahunis achii dhufi mana falmii kaasee bara1968tti ishee fi abbaan warraa ishee Dr.Hayiluu Baqqalaa Adde Kabbadach Hundee irraa bitatanii keessa jiraachaa osoo jiranii mootummaan dargii labsiidhaan kan dhaale ta'uu; sana booda ganda irraa maqaa isheetiin kireeffatee ji'a ji'aan qar.634.40 itti kaffalaa kan jirtu ta'uu fi walitti dhufeenyaa gaarii ishee fi himataa jidduu jiruu fi galiin himatamaas xiqqaa ta'uurrnaan kan ka'e yeroof akka jiraatu qofa kan hayyamteef ta'uu ibsuun himanni himataan akka waan ofiif kireeffateetti dhiyeesse sirrii waan hin taaneef, kufaa akka ta'uuf gaafateetti.

Firiiwwan dubbii olitti ibsaman kana irraa manni murtii ijoowwan dubbii manni gandaa falmiif ka'umsa ta'e kun maqaa eenyuun kireeffamee jiraa? Kan himataamoo kan himatamaamoo ykn kan jidduu lixxuutinidha? Maqaa isa tokkoon kireeffamee qabatamaan keessa jiraachaa kan jiru nama biraa yoo ta'e, attamitti akkas ta'uu danda'e? jedhan qabatee qulqulleessuu danda'a ture. Haa ta'u malee, ijoowwan kanniin osoo hin qabatiin murtii barreesseera. Rakkoon akkasii galmeewwan sakatta'aman biroo keessattis ni mul'atu.

Murtiin haala kanaan kennamu haqa dabsuuf humna qaba. Sababni isaa, ijoo dubbii adda osoo hin baafatiin murtii kennuu fi barreessuun haa hafuutii ijoo dubbii sirrii hin taane qabachuun murtii barreessuuniyyuu dirqama gara seerummaa hin gaafatamneef deebii kennuutti nama geessa waan ta'eefi. Yaadni afgaaffiin walitti qabames hanqina olitti ibsame kana kan cimsu dha.¹²⁵

D) Ijoo Dubbii Sirrii Hin Taane Qabachuun Seerummaa Hin Gaafatamne Murteessuu

Dhimma tokko irratti¹²⁶ himannaan himattoota kan jedhu, himatamaa dabalatee qabeenya lafa dhaalaa abbaa fi haadha isaanii waliigalteedhaan erga qooddatanii booda, himatamaan qabiyyee isaanii irratti akka hin

---

¹²⁵Afgaaffiiwwan Ob. Mulugeetaa Fiqaaduu, Pirezidaantii MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009; Ob. Bukaar Kadiiroo, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009.

¹²⁶Tshaay Badhaadhii faa N-3(Himatootaa) fi Sisaay Badhaadhii (Himatamaa), MMA Amboo, Lak.Gal.37789.

fayyadamne isaan dhorkuu fi jalaa qabachuu falmaa osoo jirani; tarree ragootaa isaanii keessattis himatamaan lafa jalaa qabachuu fi itti fayyadama dhorkuu akka beekaniif addatti ibsanii osoo jirani manni murtii falmii dhiyaate kanaan ijoo dubbii rogummaa qabu qabachuun qulqulleessuu osoo qabuu ragaa himattootaa bira darbuun himatamaan qabiyyee dhuunfaa isaa qabachuu murteessuun himata kufaa taasiseera. Silaa ta'u kan qabu, himatamaan lafa dhaalaan himatamoonni abbaa fi haadha isaanii irraa argatanii jiran akka itti hin fayyadamne jalaa qabatee dhorkee jira moo miti? ijoo jedhu irratti ragaa dhagahuun qulqulleessee murtii kennuu qaba ture. Himattoonni durumaanuu dhaalaan abbaa qabiyyee ta'anii waan jiraniif, falmichi falmii qabiyyee ta'uun isaa gaaffii kan kaasu miti. Haa ta'u malee, manni murtii ijoo falmii jeequmsaa dhiisuun ijoo falmii qabiyyee qabachuun qulqulleessuun murtii kenne. Akkas gochuun isaas dogoggora.

Hanqinoonni dhimmoota olitti agarsiifaman kunniin akkuma tarreeffaman kanatti manneen murtii sadarkaan jiran keessatti kan calaqqisan ta'uu afgaaffii gaggeeffame irraas ni hubatama.¹²⁷ Dabalataan, cuunfaa bargaaftii abbootii murtiin guutame irrattis ibsameera.

4.1.3. Ragaa Barreeffamaa Murtii Keessatti Ibsuu Ilaalchisee

SDFHH barreessi murtii dhimma madaallii ragaa hammachuu akka qabu ilaalchisee calliseera. Waan ta'eefuu, gareewwan walfalmanis ta'e qaamoleen murtii dubbisan sababa ragaan tokko fudhatama itti argatee ykn kufaa itti ta'e beekuuf ni rakkatu. Qabatamaanis, rakkoowwan armaan gadii ni mul'atu:

---

¹²⁷Afgaaffiiwwan Ob. Naasir Faariis, A/Murtii, MMWO, 28/02/2009; Ob. Mulugeetaa Fiqaaduu, Pirezidaantii, MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009; Ob. Kadiir Waayyuu, Ga/ Ga/ Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMO Godina Arsii Lixaa, 1/6/2009; Ob. Gaashaw Katamaa, MM Hundaatti Abukaattoo fi Gorsaa Seeraa, Godina Harargee Lixaa, 8/6/2009; Ob. Alamuu Guutaa, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa MMO Godina Wallagga Bahaa, 24/05/2009 waliin gaggeeffame.

A) Ragaa Barreeffamaa Gareewwaniin Dhiyaatu Tokko Irratti Osoo Waa Hin Jedhiin Callisanii Bira Darbuu

Falmii qabiyyee lafa baadiyyaa tokko irratti¹²⁸ lafti falmiif ka'umsa ta'e kan isaa ta'uu mana murtii hubachiisuuf himatamaan waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa dhiyeeffateera. Waajjirri Lafaa fi Eegumsa Naannoos waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa kana attamitti himatamaaf akka kenne gaafatamee mana murtiif gabaasee ture. Gabaasni dhiyaate kan ibsu, qabiyyeen lafaa falmiif sababa ta'e yeroo durii irraa eegalee abbummaan isaa kan himataa ta'uu fi maqaa himataatiin kan beekamu akka ta'e; booda garuu, himataan ilma isaa himatamaaf kennaadhaan bakka maanguddoon jirtuutti kan kenne ta'uu fi Wajjirri Lafaa fi Eegumsi Naannoos sana irra dhaabbate waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa himatamaaf kan kenne ta'uu dha. Haa ta'u malee, manni murtii, murtii yoo barreessu ragaa abbaa qabiyyummaa himatamaa kanaa fudhachuu ykn kufaa gochuu isaa osoo hin ibsiin callisee bira darbeera.

B) Faallaa Ragaa Murtii Keessatti Barreessuu

Falmii lafa baadiyyaa Ragaassaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Raggaasaa (Himatamaa) jidduutti ta'e irratti Waajjirri Lafaa fi Eegumsi Naannoo lafti falmiif ka'umsa ta'e kan himatamaa akka ta'e mana murtiif gabaaseera. Haa ta'u malee, manni murtii, barreessa murtii isaa keessatti gabaasni Waajjira Lafaa fi Eegumsa Naannoo irraa dhiyaate kan himataa akka ta'etti ibseera.

C) Ragaa Barreeffamaa Dhiyaate Murtii Keessatti Sirriitti Ibsuu Dhabuu

Falmii lafa magaalaa tokko irratti¹²⁹ kenniinsa murtii keessatti qaamni ragaa qulqulleessee dhiyeessuu qabu Ejeensii Misoomaa fi Manaajimantii Lafa Magaalaa Adaamaa fi kan Ganda 01 ta'uu ibsameera. Murtiin yoo barreeffamu garuu, ragaan qaama kamirraa qulqullaa'ee akka dhiyaate hin

---

128 Raggaasaa Siidaa (Himataa) fi Zarihuun Raggaasaa (Himatamaa), MMA Xiyoo, Lak. Gal. 35514.

129Amaan Ida'oo faa (N2) (Himattoota) fi Isaayaas Yilmaa (Himatamaa), G/Lixaa (Abraahim Yuuyyaa fi Abdallaa Alqaadir), MMA Adaamaa, Lak.Gal.89732, 19/4/2008.

ibsamne. Akkuma waliigalaatti, “.... Haala falmii taasifameenis manni murtii ajaja kan dabarsee jiru yoo ta’u kanaan qaphxiwwan adda bahanii dhiyaachuu malanis oolmaa dhaddachaa gaafa 24/02/2008 kan dabarsee jiru yommuu ta’u kana keessattis kaartaaleen himattoonni akka ragaatti dhiheessan kun qabiyyee tokkorratti kan kennaman ta’uu fi dhabuu? Yoo bakka tokkorratti kennameera ta’ee jiraate bu’aa hordofsiisu; akkasumas, saayitii pilaaniin iddoo ykn kaartaawwan kanaaf kennaman yoo jiraatanis adda baasuudhaan qulqulleessanii **akka gabaasan taasifamee jira.**” Bu’uura ajaja kennameenis bu’aan gaafa 21/03/2008 ta’eeru dhiyaatee galmeedhan walqabatee kan jiru dha... jedha. Haa ta’u malee, akka gabaasan kan godhame waajjira kam akka ta’e adda bahee hin ibsamne; galmeedhaan walqabatee kan jirus eessarraa fi eenyurraa akka dhiyaate barreessa murtii keessatti hin ibsamne. Dhimmootni biroo hanqina walfakkaataa agarsiisanis ni jiru.¹³⁰

Rakkoowwan sanadoota murtii keessatti eeruun walqabatani olitti ibsaman kunniin manneen murtii sadarkaa hunda keessa jiru. Sadarkaan cimina isaanii garuu garaa garummaa qaba. Kana beekuuf gaaffiin, *Sanadoota ykn barreeffamoota ykn seerota murtii keessatti sirriitti eeruun walqabatee rakkoon jiru sadarkaa mana murtii kamirratti caalaa hammaata?* jedhu abbootii seeraa fi abbootii alangaa 75 ta’aniif dhiyaatee akka armaan gadiitti deebi’eera:

Gaaffii	Deebii			
<i>Sanadoota ykn barreeffamoota ykn seerota murtii keessatti sirriitti eeruun walqabatee rakkoon jiru sadarkaa m/m kamirratti caalaa hammaata?</i>	<i>MMWO</i>	<i>MMO</i>	<i>MMA</i>	<i>Sadarkaa hundatti</i>
	2 (% 2.67)	15 (% 20)	56 (% 74.67)	2 (% 2.67)

Gabatee olii kanarraa waanti hubatamu, rakkoon sanadoota ykn barreeffamoota ykn seerota murtii keessatti ibsuun walqabatee jiru adaduma

¹³⁰Fakkeenyaaf, Muhaammad Umaree fi Adam Alii faa (N2), MMA Baabbilee, Lak. Gal. 07987 fi Itaabazuu Taaffasaa fi Illeeni Nugusee faa (N-2), MMA Xiyoo, Lak. Gal. 36068 ta’e irratti yommuu kenniinsa murtii ragaan barreeffamaa dhiyaatee kan ture ta’us, barreessa murtii keessatti osoo hin ibsamiin hafeera.

sadarkaan mana murtii asii ol dabalaa adeemuun xiqqaachaa kan adeemu ta'uu dha. Kana jechuun, sadarkaa manneen murtii aanaatti rakkichi yoo bal'atu, sadarkaa MMWOtti ammoo fooyyee qaba jechuu dha.

4.1.4. Seera Rogummaa Qabu Fayyadamuu

Galmeewwan sakatta'aman keessaa murtiiwwan tumaa seera ro gummaa qabu malee barreeffaman ni jiru. Fakkeenyaaf, barreessa murtii galmeewwan MMO Godina Arsii Lak.G.70483, MMA Diggaa Lak.G.10308, fi MMO Godina Sh/Kaabaa Lak.G 505532 keessatti seerri hin fayyadamne. Rakkoon gama kanaan jiru, seera fayyadamuu dhabuu qofa osoo hin taane seera haqame fayyadamuun murtii barreessuus kan dabalatu dha.¹³¹ Kanaaf ammoo sababni ijoo seeronni Caffee fi Mana Maree Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaan bahan qaamolee seerota kanniin hojiirra oolchan/hiikan kanneen akka manneen murtii akkaataa barbaadamuun hanga caasaa sadarkaa jalaatti dafanii dhaqqabsiisuu dhabuu, fi qaamoleen seera hojiirra oolchan/hiikan kunniin seera haaraa bahu kana dammaqinaan hordofanii fudhachuun itti hojjechuu irratti hanqina qabaachuu dha.¹³²

Seera ro gummaa qabu osoo hin fayyadamiin murtii barreessuun hanqina guddaa dha. Sababni isaa, jalqabumayyuu gaheen hojii mana murtiif Heeraa fi seeraan kenname seera hiikuu dha. Kana ta'ee hanga jirutti, manni murtii seera ro gummaa qabu bu'uureffatee murtii kan hin barreessine yoo ta'e, murtichi yaada dhuunfaa (opinion) ibsuu bira darbee murtii ta'uu hin danda'u. Qajeeltoon ol'aantummaa seeraa jedhus kan calaqqisu manni murtii, murtii barreessu keessatti keewwata seeraa ro gummaa qabu bu'uureffatee xiinxala barbaachisu yoo taasise dha.

4.1.5. Xiinxala Firii Dubbii, Ijoo Dubbii, Raga, fi Seeraa

Gudunfaan manni murtii, murtiin irra gahe sababaa fi loojikii irratti hundaa'uun sirrummaan isaa dubbistoota amansiisuu danda'uuf humna

---

131Afgaaffiiwwan Ob. Amsaaluu Olaanii, Gaggeessaa Adeemsa Hojii Kenna Tajaajila Abbaa Seerummaa, MMWO, 27/06/2009; Ob. Mul'isaa Abdiisaa, A/A/H /Qo/Y /M/H/ Kennisiisaa, BHO, 22/6/2009; Ob. Mulugeetaa Fiqaaduu, Pirezidaantii MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009; Ob. Bukaar Kadiiroo, Ga/Ga/Dhi Hariiroo Hawaasaa, MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009.

132Ob. Mul'isaa Abdiisaa, A/A/H/Qo/Y/M/H/Kennisiisaa, BHO, 22/6/2009;fi Ob. Mulugeetaa Fiqaaduu, Pirezidaantii MMO Godina Harargee Bahaa, 13/6/2009.

qabaachuu fi dhabuun isaa kan madaalamu xiinxala taasifamuuni dha.¹³³ Xiinxala keessatti himatni, deebiin, falmiin, ragaan gareewwanii maaliif fudhatama akka argate ykn akka dhabe ykn caalee akka argame tartiiba ijoo dubbiiitiin ibsama.¹³⁴ Waan ta'eefuu, manni murtii ejjennoowwan bitaa fi mirgaan ka'aniif xiyyeeffannoo kan kenne ta'uu xiinxalaan agarsiisuu qaba. Dabalataan, xiinxalli raawwatamummaa tumaalee seeraa dhimmichaaf roggummaa qaban akkuma jirutti guutummaatti barreessuu osoo hin barbaachisiin bakka murtii kennuuf dandeessisu qofa fudhachuun hiikkoo itti kennuu kan mul'isu dha.¹³⁵ Walumaagalatti, iftoominnii, fi itti gaafatamummaan mana murtii xiinxala taasifamu irratti rarra'a.

SDFHH Itoophiyaas murtiin sababa itti kennameef hammachuu akka qabu *"The judgement shall contain....the decision thereon and the reasons for such decisions"* jechuun ifatti tumeera.¹³⁶ Kun ammoo kallattiin xiinxalaan kan walqabatu waan ta'eef, seerri adeemsa falmii dhimmichaaf uwwisa kan kenne ta'uun ni hubatama. Qabatamaan akka waliigalaatti kan jiru, xiinxalli manni murtii barreessa murtii keessatti taasisu baay'ee gabaabaa dha. Yeroo fi iddoon bal'aan kan kennamu xiinxala osoo hin ta'iin firiwwan dubbii kanneen akka himata, ol'iyyata, deebii, falmii afaanii, fi jecha ragootaafidha. Firii dubbii, ijoo dubbii, jechi ragootaa, fi seerota wal nyaachisuun akkaataa inni tokko isa biraa ibsaa adeemuu danda'utti gadifageenyaa xiinxaluu irratti hanqinni kan jiru ta'uu galmeewwan sakatta'aman irraa ni hubatama.

Akka fakkeenyaatti dhimma hojjetaa fi hojjechiisaa tokko kaasuun ni dada'ama.¹³⁷ Dhimma kana irratti murtiin komputeraan barreeffame fuula afur yommuu ta'u, kana keessaa xiinxalli taasifame keeyyata (paragraph) tokko qofa. Kan hafe himata, deebii, falmii afaanii, fi jecha ragootaa dha. Hanqinni gama kanaan jiru bifti biraa ittiin calaqqisu, gosti ragoota lama (ragaa barreeffamaa fi ragaa namaa) walfaana yeroo dhiyaatanitti isa tokko

---

133 S. I. Strong Follow, Writing Reasoned Decisions and Opinions: A Guide for Novice, Experienced, and Foreign Judges, Journal of Dispute Resolution, Volume 2015, Issue 1, Article 7, F124; Federal Judicial Center, Judicial Writing Manual, Olitti yaadannoo lak.8, F16.

134 The Khmer Institute of Democracy, Olitti yaadannoo lak.6, F76.

135 Akkuma 134^{ffaa}.

136 SDFHH, Kwt.182 (1).

137 Ob. Teewudroos Zarihuun (Himataa) fi Waldaa Bu'uuraa Hojjetoota Warshaa Sukkaaraa Wanjii Kutaa Biqiltuu (Himatamaa), MMA Adaamaa, Lak.Gal.99178.

dhiisuun isa biraa attamitti akka fudhate ykn lachuu attamittiin akka waldeeggeran ibsuun hojii xiinxala gaafatu ta'us, manni murtii akkas gochuu yeroo dhabu qabatamaan ni mul'ata. Fakkeenyaaf, falmii lafa baadiyyaa tokko irratti¹³⁸ ragaan barreeffamaa Waajjira Lafaa fi Eegumsa Naannoo irraa bifa qaboo yaa'iitiin qindaa'ee dhiyaateera. Jechi ragaa namaas akkasuma fuudhameera. Haa ta'u malee, manni murtii, murtii yoo barreessu walitti dhufeenyi ragaa barreeffamaa Waajjira Lafaa fi Eegumsa Naannoo irraa dhiyaatee fi jecha ragaa namaa osoo hin xiinxaliin ragaa barreeffamaa qofa irratti hundaa'eera.

Rakkoon xiinxala firii dubbii, ijoo dubbii, ragaa, fi seeraa barreessa murtii kun sadarkaan isaa wal haa caalu malee manneen murtii hunda keessatti ni mul'ata. Kana beekuuf gaaffiin *rakkoon xiinxala barreessaa murtii sadarkaa mana murtii kamirratti caalaatti hammaata?* jedhu abbootii seeraa fi abbootii alangaa sadarkaa hunda irra jiran **85f** kan dhiyaate yoo ta'u, bu'aan isaas kan itti aanu fakkaata:

<i>Gaaffii</i>	<i>Deebii</i>			
	<i>MMWO</i>	<i>MMO</i>	<i>MMA</i>	<i>Hunda irratti</i>
<i>Rakkoon xiinxala barreessa murtii sadarkaa m/murtii kamitti caalaatti hammaata?</i>				
	3 (%3.53)	21 (%24.71)	55 (%64.71)	6 (%7.06)

Gabateen olii kun rakkoon xiinxalaa barreessa murtii manneen murtii sadarkaa hunda bira jiraachuu agarsiisa. Haa ta'u malee, ciminni rakkichaa walduraa duubaan sadarkaa MMA, MMO, fi MMWO irratti mul'ata. Maddi rakkoo kanaas durumaan himannaa fi deebiin yommuu dhiyaatu firiiwwan rogummaa qaban qofa irratti hundaa'uun dhiyeessuu dhabuu, muuxannoo fi gahumsi firii dubbii cuunfuu abbootii seeraa tokko tokko laafaa ta'uu, baay'achuu dhimmootaa, xiyyeeffannoon malu gama abbootii seeraatiin kennuu dhabuu fa'i.¹³⁹

¹³⁸ Diribaa Fullaasa (Himataa) fi Fullaasaa Mokonnaan faa (N-2) (Himatamtoota), MMA Kuyyuu, Lak. Gal.28280.

¹³⁹ Cuunfaa odeeffannoo bargaaffii abbootii murtiin guutame irraa walitti qabame.

4.1.6. Qaama Murtii Raawwatamu (Decree)

Murtiin manni murtii kenne tokko ofuma isaatiin hojiirra ooluu hin danda'u.¹⁴⁰ Manni murtii, murtii kenname keessaa kutaa hojiirra oolu qabu, furmaata kenname akkaataa hojiirra ooluu danda'utti adda baasee gabaabsee barreessuuti irraa eegama.¹⁴¹ Dhimmootni kutaan kun qabachuu qabus lakkoofsa galmees, maqaa fi ibsa gareewwanii, dhimmichi dhimma sadarkaa duraan ilaalamu yoo ta'e, gaaffii himataan gaafate, ajaja ifaa waa gochuu ykn gochuu dhabuu agarsiisu, ykn kaffaltii murtaa'e kaffaluu, ykn akkuma haala isaatti qabeenyaa hin sochoone tokko akka geessuu, ykn gadhiisuu, ykn bakka buusuu agarsiisu, dhimma falmiin irratti ka'e ilaalchisee hanga baasii ba'ee, fi eenyuun ykn qabeenyaa isa kam irraa uwwifamuu akka qabu dha.¹⁴²

Gabaabumatti, kaayyoon kutaa murtii kanaa haala salphaa ta'een murtii raawwachiisuu yommuu ta'u, kanaafis SDFHH dhimmoota adda addaa ilaalchisuun keewwattoota 185-191 jalatti kallattii agarsiiseera. Fakkeenyaaf, murtiin kenname qabeenyaan socho'u abbaa mirgaa haa dhaqqabu kan jedhu yoo ta'ee fi kana raawwachuun yoo dadhabame, akka filannootti hanga qarshii qabeenyichi baasu kaffaluu akka danda'utti barreessuun ni danda'ama.¹⁴³

Gama bifaatti (form) yoo deebinu, murtiin mana murtii barreeffamaan ta'ee abbaa murtii ykn abbootii murtii dhimmicha murteeseen ykn murteessaniin mallattaa'uu qaba.¹⁴⁴ Dhimmi tokko abbootii murtii tokkoo oliin kan ilaalame yoo ta'ee fi sagalee caalmaan kan murtaa'e yoo ta'e, murtiin barreeffamuu fi mallattaa'u kan seeraa sagalee caalmaa qabani dha.¹⁴⁵ Abbaan murtii yaada addaa qabus (a dissenting judge) sababa isaa barreeffamaan ibsuu qaba.¹⁴⁶ Erga barreeffamee mallattaa'ee booda, abbaa murtii tokkoon ykn abbaa murtii walitti qabaa ta'een dubbifamuu

---

¹⁴⁰ Robert Allen Sedler, Olitti yaadannoo lak.31, F209.

¹⁴¹ Akkuma 140^{ffaa}.

¹⁴² SDFHH, Kwt.183.

¹⁴³ SDFHH, Kwt.185.

¹⁴⁴ SDFHH, Kwt.181 (1).

¹⁴⁵ SDFHH, Kwt.181 (2).

¹⁴⁶ SDFHH, Kwt.181 (2).

qaba.¹⁴⁷Abbaa murtii dhimmicha mallatteesseen ala abbaa murtii biraanis dubbifamuu danda'a.¹⁴⁸

Qaamni murtii raawwatamus (decree) mallattaa'ee guyyaa murtichi itti kennames agarsiifamuu qaba.¹⁴⁹ Kan mallatteessus abbaa murtii ykn abbaa murtii tokkoo oliin yoo ta'e, abbaa murtii yaada addaa qabuun ala hunda isaaniitiini dha.¹⁵⁰ Abbaan murtii, murtii kenne sababa du'aan, jijjiirraan ykn soorama ba'uun mallatteessuu kan hin dandeenye yoo ta'e garuu, abbaa seeraa biroo mana murtii murticha kenneenidha.¹⁵¹ Manni murtii murticha kenne tasuma yoo haqame ammoo abbaa murtii kamiyyuu caasaa mana murtii sadarkaa tokkoon gararraa jiruun mallattaa'uu danda'a.¹⁵²

Qabatamaan, barreessa kutaa murtii raawwatamuun walqabatee rakkoowwan mul'atan ni jiru. Tokko tokkoon haa ilaallu:

A) Seerummaa Ifa Ta'ee fi Akka Salphaatti Hubatamee Raawwatamuu Danda'u Barreessuu Dhabuu

Falmii dhaalaa tokko irratti¹⁵³ himattoonni qabeenyaa du'aa abbaa keenyaa obbo Girmaa Alii himatamtoonni guutummaan guutuutti qabatanii waan jiraniif, dhaaltota ta'uun keenya beekamee qooda keenya akka nuuf qoodaniif akka nuuf murtaa'u; baasii fi kisaaraa baafnes akka nuuf kaffalan jechuun gaafataniiru. Himannicha keessatti tarreen qabeenyaa firii dubbii himannaa ta'ee dhiyaate a) manneen daldalaa kutaa 2 b) manneen jireenyaa kutaa 9 c) Baajajii gosa TVs Lak.Gab.Koodii 1-26001 OR ta'e d) makiinaa huccuu ittiin hodhan 2 (gosa seenjarii tilmaamni isaa qar.1000 fi No rar luuk tilmaamni isaa qar 7000 ta'e) dha. Manni murtii bu'uura seerummaa gaafatameen himatamtoonni himattootaaf qabeenyaa dhaalaa akka qoodan yoo murteessu: ....iddoo lamatti erga qoodamee booda, iddoo 10tti qoodamee 2/10 (harka 10 keessaa harki lama) himattootaaf yaa kennamu jennee bu'uura SHH kwt.842 fi 996tiin murteessinee jirra jedheera.

---

¹⁴⁷SDFHH, Kwt.181(1).

¹⁴⁸SDFHH, Kwt.181 (3).

¹⁴⁹SDFHH, Kwt.183 (2).

¹⁵⁰ SDFHH, Kwt.183 (2).

¹⁵¹ SDFHH, Kwt.183 (2).

¹⁵² SDFHH, Kwt.183 (2).

¹⁵³Saajin Hiruut faa (N2) (Himattoota) fi Adaanech G/Mesqel faa (N2) (Himatamtoota), MMA Baabbilee, Lak. Gal. 09214.

Haa ta'u malee, galme keessatti himattoonni ibsaman namoota lama qofa (Saajin Hiruu tii fi Aschaaloo Girmaa). Kanaaf, qabeenyichi erga iddoo lamatti qoodamee booda deebi'ee iddoo 10tti haalli inni itti qoodamuu danda'e murtii keessaa hin hubatamu. Iddoo lamatti qoodamuun isaa himatamtoonnis akkuma himattootaa dhaaltota waan ta'aniif sirrii fi ifas. Deebi'ee iddoo 10tti qooduun maaliif akka barbaachise garuu namaaf hin galu. Dhaaltonni biroo jiru jedhamee kan yaadamu yoo ta'es, osoo isaan seerummaa hin gaafatiin murteessuufiin haalli itti danda'amu hin jiraatu.

B) Seerummaa Iddoo Tokkotti Duguugamee Ibsamuu Danda'u Adda Adda Baasuun Ibsuu

Falmii hojii himataa obbo Teewudroos Zarihuunii fi himatamaa Waldaa Bu'uuraa Hojjettoota Warshaa Sukkaaraa Wanjii Kutaa Biqiltuu jidduutti ta'e irratti¹⁵⁴ himataan dhaabbata himatamaa keessatti gita hojii qabaa maallaqaa ta'ee mindaa ji'aa qarshii 1,255.04 tiin waggoota 26f tajaajilaa kan ture ta'us kaka'umsa mataa isaatiin waliigaltee hojii addaan kutuun kaffaltii seeraan hayyamameef deddeebi'ee gaafatus himatamaan raawwachuufii waan dideef jechuun:

- Bu'uura labsii 377/96, kwt.40(1-2)tiin qar.1255.04 + (418.54x 25) = 11719.14
- Boqonnaa waggaa bu'uura kwt.70(5)tiin qar.41.84x60=2510.4
- Bu'uura kwt.38tiin kaffaltii turtii qar.1255.64x3 =3765.12; walumaagalatti, qar.**17,996.46 fi durgoo abukaattoo %10** himatamaan akka kaffaluu, fi
- Bu'uura kwt. 12(7)tiin muuxannoon hojii akka kennamuuf gaafateera.

Manni murtii seerummaa himataan gaafate kana kan murteesse iddoo adda addaa lamatti qoodeeti. Tokkoffaa, qar.**17,996.46** murtoo ykn murtii jedhee osoo hin taane, ...gaaffiin himataa kun deeggarsa seeraa waan qabuuf himataan tajaajila waggaa 20 fi mindaa ji'aa qar.1255.64 waan argataniif jedhamee qaamuma xiinxalaa keessatti tarraa'eeti. Lammeffaa, himatamaan

---

¹⁵⁴Ob. Teewudroos Zarihuun (Himataa) fi Waldaa Bu'uuraa Hojjettoota Warshaa Sukkaaraa Wanjii Kutaa Biqiltuu (Himatamaa), MMA Adaamaa, Lak. Gal.99178.

durgoo abukaattoo %10 akka kaffaluu fi muuxannoon hojii himataaf akka kennamu kan murteesse ammoo mata-duree ajaja jedhu jalatti dha. Haa ta'u malee, manni murtii seerummaa hundayyuu qaamuma murtii keessatti ykn ammoo ajaja jalatti iddoo tokkotti ykn iddoo lachuutti duguugee ibsuu danda'a ture. Dabalataan, qarshiin himataan himatamaan akka kaffaluuf gaafate akkaataa (shallaggii) kamiin akka irra gahame nama labsii hojjetaa fi hojjechiisaa irratti hubannoo qabu yoo ta'een ala nama biraaf hubatamuu hin danda'u. Kun ammo kaayyoowwan murtii keessaa tokko kan ta'e, barsiisuu of duubatti kan dhiise akka ta'e tilmaamuun ni danda'ama.

c) Dhorka Yeroo Kenninsa Murtii Kennamee Ture Barreessa Murtii Keessatti Osoo Hin Kaasiin Callisanii Bira Darbuu

Falmii dhirsaa fi niitii Salaam Tasfaayee (Himattuu) fi Buttaa Bojaa (Himatamaa), MMA Arsii Neegellee, Lak. gal.31709 ta'e irratti yommuu dhimmichi falmiirra ture irratti qabeenyaa lama: 1^{ffaa}-mana jireenyaa magaalaa Arsii Negeellee maqaa himatamaatiin turee fi 2^{ffaa}-konkolaataa fe'insaa isuuzuu Lak.Gabatee 3-72979 irratti dhorkiin kennamee ture. Gaafa galmeen murtaa'ee cufamuun gara mana galmeetti deebi'utti dhorkiin kun ajajaan waan hin kaaneef himatamaan akka haaraatti mana murtiitti iyyachuun dhorkicha kaasifateera.

4.1.7. Rakkoowwan Bifaa (Form) Barreessa Murtii Hariiroo Hawaasaa Ilaalchisee

A) Murtii Keeyyata Keeyyataan Adda Adda Baasanii Ibsuu Dhabuu

Seerluuga afaanii keessatti barreeffamni tokko keeyyattoota irraa ijaarama. Murtiin mana murtiin kennamus barreeffama dha. Kanaaf, keeyyattoota adda addaa qaban irraa gurmaa'a jedhamee eegama. Haa ta'u malee, qabatamatti, manneen murtii kana dagachuun jalqabaa hanga dhumaatti keeyyata (paragraph) tokkoon murtii yoo barreessan ni mul'ata. Fakkeenyaaf, galmeewwan MMA Bishooftuu, Lak. Gal.52441 irratti murtiin kompuuteraan fuulli lama (2) fi ½, MMO God. Arsii Lixaa, Lak.Gal.16173 ta'e irratti murtiin fuulli saddeet (8), MMA Ciroo, Lak Gal.28479 ta'e irratti murtiin fuulli 3 fi sararri 2 keeyyata (paragraph) tokkoon kan barraa'anidha.

Murtiin mana murtii tokko amaluma isaatiinuu ijoowwan adda addaa irraa ijaarama. Himatni, deebiin, ragaan hundi ijoowwan adda addaa dha. Akka seera afaaniitti keeyyatni tokko yaada bu’uura tokko qofa qaba. Murtii mana murtii keeyyata tokkoon ibsuu jechuun yaadota bu’uuraa adda addaa ta’an keeyyata tokko keessatti ibsuu jechuu ta’a waan ta’eef, sirrii hin ta’u.

B) Qubee dogoggoruu (sagaloota laafoo fi jaboo, dheeroo fi gabaaboo), hanga gurguddina qubee (font size), haqaa fi laaqaa qabaachuu, osoo of hin qopheessiin barreessuu, fuulaa fi guyyaa dhabuu,... kkf harcaatiiwwan biroo dha.¹⁵⁵

C) Bakkaa fi Jecha Qaamni Murtii Raawwatamuu Danda’u Itti Ibsamu Ilaalchisee

Barreessa murtii keessatti akkaataa manni murtii seerummaa kenne itti ibsu (decree part) ilaalchisee adda addummaan ni jira. Adda addummaan kunis bakka itti ibsamuu fi jecha ittiin ibsamuun kan calaqqisu dha.

➤ **Bakka Itti Ibsamu**

Bakka seerummaan kenname itti barreeffamu ilaalchisee bifti adda addaa sadii akka jiru galmeewwan sakatta’aman irraa ni hubatama. Tokkoffaa, xiinxalaan booda qaamuma murtii keessatti ibsuu dha. Fakkeenyaaf, Falmii hojii tokko irratti¹⁵⁶ manni murtii himatamaan qar.34, 769.24 himataaf haa kaffalu jechuun kan murteesse kutaa xiinxala keessatti,.....*waliigala qr.34,769.24 himatamaan himataaf haa kaffalu jennee murteessineerra* jechuun ‘Ajaja’ jalatti ammoo mirgi ol’iyyannoo kan eegame ta’uu fi galmeen cufamuu ibseera.

Lammaffaa, iddoo lamatti, jechuunis qaamuma murtii keessaattii, fi ajaja ykn murtii jalatti ibsuu dha. Fakkeenyaaf, falmii lafa mana jireenyaa magaalaa

---

155Galmeewwan sakatta’aman irraa kan hubatame dha. Dabalataan, Ob. Amsaaluu Olaanii, Gageessaa Adeemsa Hojii Keenninsa Tajaajila Abbaa Seerummaa, MMWO, 27/06/2009.

156Sintaayyahu Gazzaaahany (Himataa) fi Dhaabbata Industirii Dhugaatii Lallaafaa Mohaa (Himatamaa), MMA Ciroot, Lak. Gal.30191; Dabalataan,dhimma falmii beenyaa Suufiyaan Abraahim (Himataa) fi Abdii Mohammad (Himatamaa), MMA Ciroot, Lak Gal.28479 irrattis bifuma walfakkaatuun barreeffameera.

tokko irratti¹⁵⁷ seerummaa manni murtii Aanaa Bishooftuu kenne himanni dhiyaate kufaa ta'uu yommuu ta'u, kunumti iddoo lamatti: xiinxala keessaa fi ajaja jalatti ibsamee jira.

Sadaffaa, xiinxala keessaa baasuun mata-duree 'ajaja' jedhu jalatti kan ibsamu dha. Falmii hojii himattoota Iskadaar Yittaayyeew faa (N23) fi himatamtoota Warshaa Habaaboo Evergriin (Dh/Dh/I/G/M) fi Baankii Misooma Itoophiyaa Damee Muummichaa¹⁵⁸ irratti Manni Murtii Aanaa Bishooftuu seerummaa kennee ajajoota biroo wajjiin kan ibse mata-duree murtoo, murtii (decree), ykn dikirii jedhu jalatti osoo hin taane, mata-duree 'Ajaja' jedhu jalatti dha.

SDFHHS garaagarummaan akkasii akka jiraatuuf sababa tokko dha. Keewwattoota seerichaa182-191 jidduu jiran yeroo ilaallu, murtiin tokko murtoo (decree) qabaachuu akka qabu, qabiyyeen murtoo kanaas maal ta'uu akka qabuu fi attamitti qophaa'uu akka qabuti ibsame malee eessatti barreeffamuu akka qabu ifatti hin tumamne. Kanaafuu, inni asitti ibsame sirrii dha; inni achitti ibsame ammoo dogoggora jechuuf bu'uura seeraa hin qabnu. Haa ta'u malee, 'decree'n tokko eessatti yoo ibsame raawwachiisuuf caalaatti haalli mijata kan jedhu irraa kaanee ilaaluu dandeenya. Xiinxalaan booda, qaama murtii keessatti ibsuun nama murticha dubbisuuf yaa'insa yaadaa guutummaa murtichaa eeguuf gahee ni qabaata. Qaamoleen murticha raawwachiisan guutummaa murtichaa osoo hin dubbisiin maal akka raawwachiisan salphaatti beekuuf; akkasumas, ofisaronni seeraa ajaja qopheessanis akkuma salphaatti ajaja raawwii qopheessuuf ammoo dabalataan addatti baasanii ibsuun gaarii akka ta'e hubachuun ni danda'ama. Kanaafuu, bakki 'decree' itti ibsamu yaa'insa yaadaa murtichaa fi salphaatti raawwatamuu danda'uu bifa tilmaama keessa galcheen ta'uu qaba. Kun ammoo iddoo lamatti: qaama murtii keessattii fi dabalataan addatti baasanii ibsuun filannoo gaarii dha jennee amanna.

---

¹⁵⁷Komaander Faqqadaa Raggaasaa (Himataa) fi Rattaa Allabbaachoo (Himatamaa), MMA Bishooftuu, Lak.Gal. 48225.

¹⁵⁸Iskadaar Yittaayyeew faa (N23) (Himataa) fi Warshaa Habaaboo Evergriin (Dh/Dh/I/G/M) fi Baankii Misooma Itoophiyaa Damee Muummichaa (Himatamtoota), MMA Bishooftuu, Lak. Gal.54482.

➤ **Jecha Ittiin Ibsamu**

Manneen murtii qaama murtii raawwatamu ibsuuf, afaan Ingiliffaatiin jecha ‘decree’ jedhu agarsiisuuf jechoota adda adda yoo fayyadaman mul’ata. Murtoo, murtoo (decree), dikirii, fi ajaja jechoota manneen murtii Oromiyaa fayyadamaa jiran akka ta’e galmeewwan murtaa’an irraa hubachuun danda’ameera. Kanneen armaan gadii fakkeenyaaf kaasuun ni danda’ama.

Tokkoffaa, falmii ol’iyyannoo dhaalaa tokko irratti¹⁵⁹ Manni Murtii Ol’aanaa Godina Harargee Bahaa murtiin mana murtii jalaa diigamuu fi manni murtii jalaa irra deebi’ee namoota qabeenya fi qabiyyeen lafa baadiyaa harka jira jedhame adda baafachuun namootni kun akka himatamtootaatti falmii keessa akka galan gochuun akka haaraatti falmisiisee murtii haqa qabeessa ta’e akka itti kennu jechuun bu’uura SDFHH kwt.341(1)tiin gadi kan deebise mata-duree **murtoo** jedhu jalatti dha. **Ajaja** jechuun ammoo waraabbiin murtii mana murtii jalaa galmeen walqabatee ture akka deebi’u, baasii fi kisaaraa gareen akka of danda’anii, ol’iyyannoon mirga ta’uu, fi galmeen cufamuu ibsameera.

Lammeffaa, dhimma Manni Murtii Aanaa Ciroo falmii lafa baadiyaa ta’e tokko irratti¹⁶⁰ ammoo himatamaan lafa himattuu akka gadi dhiisu, lafti jiddu lixxuun gaafattu falmii keessa kan hin jirre waan ta’eef iyyanni ishii kufaa akka ta’uu, fi baasii fi kisaaraa bitaa fi mirgi akka of danda’an jechuun kan murteesse mata-duree **Murtoo (Dikirii)** jedhu jalatti yommuu ta’u, ajaja jalatti ammoo ol’iyyannoon mirga ta’uu fi galmeen cufamu kaa’era.

Sadaffaa, falmii lafa baadiyyaa Xaajjii Dheeressaa (Himattuu) fi Buulloo Jaarsoo (Himatamaa), Mana Murtii Aanaa Hammayyaa, Lak.Gal.14876 ta’erratti manni murtii seerummaa gaafatameef furmaata yoo kennu mata-duree **Dikirii** jedhu fayyadameeti.

---

¹⁵⁹Guysaa Mohaammad (Ol’iyyataa) fi Fooziyaa Mohaammad faa (N4) (D/ Kennitoota), MMO God. Harargee Bahaa, Lak. Gal.60314; Dabalataan falmii qabeenyaa Waaj. Bul. Mag. K/Miillee (Ol’iyyataa) fi Faantuu Siiyyum faa (N2) (D/Kennitoota), MMO God. Harargee Bahaa, Lak.Gal. 60906 fi Ob. Nugusee Daadhii faa (N4) (himattoota) fi Tsadaalaa Taaddasaa (himatamtuu), MMA Adaamaa, Lak. Gal.92267 ilaaluun ni danda’ama.

¹⁶⁰Haliimaa Mohaammad (Himattuu) fi Saadam Abbaas (Himatamaa), MMA Ciroo, Lak. Gal.30902

Afraffaa, falmii hojii Iskadaar Yittaayyeew faa (N23), fi Warshaa Habaaboo Evergriin faa (N2), MMA Bishooftuu, Lak.Gal.54482 ta'e irratti kutaan murtii raawwatamu kan ibsame mata-duree **Ajaja** jedhu jalatti dha.

Adda addummaa kanaaf sababa kan ta'e jecha afaan Ingiliffaa 'decree' jedhu afaan Oromootiin maal akka jedhamu irratti waanti waalta'e tokko waan hin jirreefidha. Qaphxiin xiinxala barbaadu jecha isa kamti yaada jedhame kana ibsuu danda'a kan jedhu dha. 'Ajaja' kan jedhu yoo fudhanne yaadicha guutummaatti ibsuu hin danda'u. Sababni isaa, ajaji osoo dhimmichi furmaata 'dhumaa' hin argatiin, jechuunis osoo dhimmichi adeemsa falmii irra jiruus jidduutti kennamuu danda'a. Fakkeenyaaf, ragaan qaama biraa irraa akka dhiyaatuuf manni murtii jecha 'ajaja' jedhu fayyadamuun kan ajaju dha. Dikiriin yaada jedhamaa jiru kana guutummaatti ni agarsiisa garuu ammoo afaan Oromoo miti. 'Murtoo' kan jedhu ammatti galmeewwan hedduu irratti itti fayyadamaa kan jirru yoo ta'ellee, maqeessuu irratti guutummaa 'murtii' (judgment) irraa adda addummaa baay'ee hin qabu. Dabalataan, afaan Oromoo keessattis, jechoota 'murtii' fi 'murtoo' jedhaman kana waanuma tokko ibsuuf waljala fuudhuun yeroo itti fayyadamnuti jira. Murtoo (dikirii) kan jedhu jechi murtoo jedhu qofaasaatti yaadicha ibsuu dhiisuu danda'a sodaa jedhuun walbiratti kan fayyadamaa jiramu fakkaata. Qajeeltoon barreessa murtiis haala kanaan murtii barreessuu baay'ee hin jajjabeessu.

Kana ilaalchisee hayyoota Afaan Oromoo irratti barreessanii fi qoratan tokko tokko haasofsiisuuf yaalleerra. Fakkeenyaaf, hayyuun Afaan Oromoo barreessuu fi barsiisuun beekamu, obbo Wasanee Bashaa 'lallaba' yoo jedhame gaarii ta'a yaada jedhu qabu. Yunivarsiitii Arsiitti barsiisaa Afaan Oromoo kan ta'anii fi yeroo ammaa kana Yunivarsiitii Finfinneetti kaadhimamaa digirii dooktiretii (PhD) kan ta'an Maammoo Mangashaas yaaduma hayyuu Wasanee Bashaa kana qooddatu. Bu'uurraan lallabni Sirna Gadaa keessatti seera tumame tokko uummatatti beeksisuu kan agarsiisu waan ta'eef, yaadicha kallattiidhaan ibsuu danda'a jechuuf nama rakkisa. Haa ta'u malee, murtii kennamee jiru beeksisuu akkuma seera tumamee jiru beeksisuutti bal'isanii ilaaluun ni danda'ama amantaa jedhu

qabna. Kanaafuu, manneen murtii Oromiyaa jechuma ‘lallaba’ jedhu kana fudhatanii yoo itti fayyadaman gaarii ta’a.¹⁶¹

4.2. BARREESSA MURTII DHIMMOOTA HARIIROO HAWAASAA AANGOO OL’IYYANNOON MURTAAN

Hojiin ijoo manneen murtii ol’iyyata dhagahanii dhimmi tokko ol’iyyannoon yommuu dhiyaatuuf garagalcha murtii (galmee) mana murtii jalaa qorachuudhaan manni murtii jalaa seera bu’uuraa sirriitti hiikuu, seera adeemsa falmiilee hordofuu, fi ragaa qixa sirrii ta’een madaaluu fi dhiisuu isaa sakatta’uun gudunfaa malu irra gahuu dha.¹⁶² Haaluma kanaan, gudunfaan murtii irra gahamu bu’uura SDFHH kwt.348 (1)tiin murtii jalaa akka cimse, ykn akka fooyyeesse, ykn akka diige ykn bu’uura kwt.341 fi 343tiin ijoo dubbii qabee gadi akka deebise kan ibsu dha. Sababa gudunfaa akkasii irra itti gahees agarsiisuu qaba.¹⁶³ Manni murtii ol’iyyata dhagahu murtii jalaa kan fooyyeesse ykn kan diige yoo ta’e, ol’iyyataaf maalti akka malu (relief) adda baasee agarsiisuu qaba.¹⁶⁴ *Decree* manni murtii ol’iyyata dhagahu kennu baasiin falmii dhimmichaan walqabatee bahe (kan mana murtii jalaa fi kan mana murtii ol’iyyata dhagahu) attamittii fi eenyuun uwwiffamuu akka qabu dabalachuu danda’a.¹⁶⁵ Raawwii ilaalchisees manni murtii ol’iyyata dhagahu ofumaaf akkamitti akka raawwatu, ykn manni murtii jalaa akka raawwachiisu kallattii barbaachisaa ta’e kennuu danda’a.¹⁶⁶ Dhaddachi ijibbaataas murtiin jalaa dogoggora seeraa bu’uuraa kan qabu ta’uu isaa yoo hubate, murtii jalaa ni diiga ykn ni fooyyeesse. Dogoggora seeraa bu’uuraa kan hin qabne yoo ta’e ammoo ni cimse. Manneen murtii ol’iyyannoo dhagahan ykn dhaddachi ijibbaataa aangoo seeraan kennameef kanneen hojiirra yoo oolchan qabiyyeen murtii akkuma murtii sadarkaa

---

¹⁶¹Yaadni kun yaada qorattootaa ammatti dhiyaate dha. Jechi afaan Oromoo yaadicha sirriitti ibsuu danda’u gara fuula duraatti argamuu danda’a. Fakkeenyaaf, Biirtoon Aadaa fi Turizimii jecha afaan Oromoo dhiyeessuu danda’a. Kan amma qorattootaan dhiyaates ta’e kan gara fuulduraatti dhiyaatu garuu waalta’uun manneen murtii Oromiyaa keessatti bifa walfakkaataa ta’een itti fayyadamuun barbaachisaa dha jenna.

¹⁶² Alamaayyoo Taganee, Olitti yaadannoo lak.14, F47.

¹⁶³ Robert Allen Sedler, Olitti yaadannoo lak.31, F253.

¹⁶⁴ SDFHH, Kwt.182 (1).

¹⁶⁵ SDFHH, Kwt.183 (1) (e).

¹⁶⁶ SDFHH, Kwt.183 (1) (f).

duraa ijoo dubbii fi firii dubbii ol'iyyata dhiyaate irratti hundaa'e, xiinxalaa, gudunfaa fi *decree* of keessatti kan hammate dha.¹⁶⁷

Haa ta'u malee, dhimmoota tokko tokko irratti SDFHH waan calliseef, murtii ol'iyyataa guutuu ta'e barreessuu irratti qaawwa uumuu akka danda'u tilmaamuun ni danda'ama. Tokkoffaa, murtii ol'iyyataa ilaalchisee furmaata ol'iyyataan argachuu qabu murtii keessatti ibsamuu akka qabu tumaa kwt.182 irraa hubachuun ni danda'ama. Kun kan agarsiisu, murtiin ol'iyannoo giddu galeessa kan godhatu gaaffii/lee ol'iyyataan ka'e/ka'an osoo hin taane, furmaata manni murtii kenneefi dha. Murtiin ol'iyyataa bifa kanaan kan barreeffamu yoo ta'e, manni murtii ijoowwan dubbii dhiyaatan/gaaffiiwwan gaafataman hundaaf furmaata kennuu fi dhiisuu isaa madaaluuf rakkisaa dha.

Lammaffaa, murtiin ol'iyyataa cuunfaa dhimmaa fi murtii mana murtii jalaatti kenname akkaataa ibsuu danda'uun barreeffamuu akka qabu seerichi hin ibsine. Yaadni kun murtii ol'iyyataa keessatti akka hammatamu gochuun dubbistoonni dhimma ilaalamaa jiru bifa guutuu ta'een akka hubatan gochuuf faayidaa guddaa qaba ture.

Akka waliigalaatti, barreessi murtii manneen murtii ol'iyyata dhagahanii hanqinaalee armaan gadii ni qaba. Akka itti aanutti haa ilaallu.

4.2.1. Seenaa Dhimmichaa Garmalee Dheeressuun Ibsu Ykn Tasma Osoo Hin Ibsiin Hafuu

Manni murtii ol'iyyata dhagahu achi as dhufa dhimmichaa gabaabinaan murtii keessatti ibsuun irraa eegama. Kana jechuun garuu, murtii manni murtii jalaa kenne guutummaan garagalcha jechuu miti. Haa ta'u malee, qabatamatti manneen murtii ol'iyyata dhagahan seenaa dhimmichaa bal'isanii yeroo ibsan ni mul'ata. Fakkeenyaaf, falmii ol'iyannoo mana kiraa gandaa tokko irratti¹⁶⁸ manni murtii ol'aanaa seenaa dhimmichaa qofa fuula sadii ol barreessuun guutummaa murtichaa gar malee akka bal'atu

---

¹⁶⁷ Robert Allen Sedler, Olitti yaadannoo lak.31, F253. Sababni isaa, SDFHH kwt.32 daangaa raawwatiinsa tumaalee SDFHH falmiilee sadarkaa ijibbaatatti gaggeefaman illee kan ilaallatu dha.

¹⁶⁸Mana Qopheessaa Magaalaa Asallaa (Ol'iyyataa) fi Addee Saabaa Alamuu (D/Kennituu), MMO Godina Arsii, Lak.Gal.71181.

taasisseera. Falmii qabeenya dhaalaa tokko irratti¹⁶⁹ammoo manni murtii ol'iyyata dhagahu seenaa dhimmichaa tasuma osoo hin ibsiin murticha barreesseera.

4.2.2. Murtiin Mana Murtii Jalaa Sababa Itti Cime, Fooyyaa'e, Diigame Ykn Qajeelfamaan Gadi Deebi'e Ibsuun Walqabtee

Falmii qabeenya dhaalaa tokko irratti Manni Murtii Aanaa Heexosaa murtii kennee ture. Murtii kenname kana komachuun komiin ol'iyyannoo MMO Godina Arsiitti dhiyaateera. Manni Murtii Ol'aanaa "*waliigalteen kiraa lafa baadiyyaa qaama mootummaa aangoo qabu biratti galmaa'ee jira moo miti?*" ijoo jedhu qoratee qulqulleessuuf jecha komiin ni dhiyeessisa jechuun bitaa fi mirga erga falmisiisee booda, galmee qorachuuf bulchee galmee qoratee murtii kenneen "*.....dhimma kana seera rogummaa qabu waliin wal maddii qabe akka qoratetti sababiin gahaa murtiin mana murtii itti haqamu waan hin jirreef, bu'uura s/d/f/h/h kwt.348 murtii mana murtii jalaa kenne cimsineera*"¹⁷⁰ jechuun galmee cufeera. Murtii kana irraa murtiin jalaa cimuu malee maaliif akka cime waanti hubannu hin jiru. Silaa ta'uu kan qabu, Manni Murtii Ol'iyyata dhagahu murtii jalaa bu'uura kwt.348 tiin yoo cimsu ijoo dubbii ni dhiyeessisa jedhee qabatee jiru sana murtii keessatti seeraa fi ragaa walbira qabee madaalee gudunfaa sana irra akka gahe bifa agarsiisuu danda'uun xiinxaluu qaba ture. Amma sababii murtiin mana murtii jalaa itti cime galmee keessatti osoo hin ibsamiin duuchaamatti kan murtaa'e dha.

4.2.3. Akkaataa Murtiin Abbootii Seeraa Sadii fi Sanaa Oliin Kennamu Itti Barreeffamu

Dhimmoonni abbootii seeraa sadiin murtaa'an aangoo sadarkaa duraatiin ykn aangoo ol'iyyannootiin ykn aangoo ijibbaataatiin ilaalamuu danda'u. Akkaataa murtiin dhimmoota akkanaa itti barreeffamu rakkoo qabaachuu isaa obbo Naasir akka itti aanutti ibsu:

169Ob. Dabalee Baqalaa faa (N-2) (Ol' iyyattoota) fi Warqituu Bayyanaa faa (N-2) (D/ kennitoota), MMO Godina Arsii, Lak.Gal. 68312.

170Ob. Dabalee Baqqalaa faa (N-2) (Ol'iyyataa) fi Warqituu Bayyanaa faa (N-2) (D/Kennitoota), MMO God.Arsii, Lak.Gal. 68312.

Qabatama amma jiruun, abbaan murtii tokko dhimmicha abbootii murtii biroof ni dhiyeessa; innumti dhiyeesse kun barreessa murtiis ni wixineessa. Namni dhiyeessee wixineessu kun ammoo firiiwwan dubbii jajjaboo ta'an hambisuu ykn itti dabaluu danda'a. Rakkoon akkasii akka hin uumamneef tooftaan ittiin to'atan hin jiru. Waljala fuudhanii haalli itti ilaalan baay'ee kan baratame miti. Fakkeenyaaf, yeroo dhimmichi dhiyaatu yaadannoo qabachuun wixinee dhimmichaa ilaalaa adeemuun ykn ammoo wixinicha kooppii godhanii walitti laachuun hin baratamne; yoo baratames, iddoowwan muraasa qofatti dha. Kun ammoo qulqullina barreessa murtii irrati dhiibbaa badaa ni qabaata.¹⁷¹

4.2.4. Mallattoo Abbootii Seeraa Moggaafaman Hunda Qabaachuu Dhabuu

Falmii Waajjira Misoomaa fi Manaajimantii Lafa Magaalaa Bishaan Gurraachaa fi Biyyaa Buttaa faa (N-11), MMWO, Dhaddacha Ijibbaataa, Lak. Gal.254851 irratti iyyattoonni iyyannoo gaafa 12/5/2009 barreessanii kakuudhaan waraqaa ajajaa raawwiif dirqamuu isaanii ibsu waliin dhiyeessanii beellama dura galmeen qoratamee ajajni dhorkaa raawwii akka kennamuuf gaafataniiru. Bu'uuruma kanaan ajajni raawwii dhorku kan kenname yoo ta'u, dhimmicha ilaaluuf abbootiin murtii dhaddacha irratti moggaafaman sadii ta'anis murtii irratti kan mallatteesse garuu, abbaa seeraa tokko qofa dha.

5. YAADOTA GUDUNFAA FI FURMAATAA

5.1. YAADOTA GUDUNFAA

Barruun kun kenniinsii fi barreessi murtii dhimmoota hariiroo hawaasaa manneen murtii Oromiyaa aangoo sadarkaa duraa fi ol'iyyataan murtaa'an maal akka fakkaatu xiinxalee jira. Xiinxalli gaggeeffame kan agarsiisu kenninsa irrattis ta'e, barreessa murtii irratti rakkoowwan adda addaa qabiyyee (content) fi bifaan (form) calaqqisuu danda'an kan jiran ta'uu dha. Rakkoowwan kunniin sadarkaa manneen murtii hundatti kan calaqqisani dha. Kan maddanis sababoota adda addaa irraati: qaawwa seeraa, hanqina

---

¹⁷¹ Ob. Naasir Faaris, A/Murtii, MMWO, 27/6/2009.

hubannoo, hanqina naamusaa, xiyyeeffannoo kennuu dhabuu, baay'achuu dhimmootaa, deeggersi abbootii hirtaa (stakeholders) kanneen akka abukaattota dhuunfaa fi barreessitoota dhimma seeraa laafaa ta'uu, fi kkf warreen ijoo ta'ani dha. Seerotni kenniinsaa fi barreessa murtii dhimmoota hariiroo hawaasaa manneen murtii Oromiyaa hoogganan seera adeemsa falmii hariiroo hawaasaa keessatti faffaca'anii argamu. Keessattuu, seerotni kenninsa murtii seerota adeemsaa kana keessa asii fi achi faffaca'anii jiru malee toora galanii salphaatti akkaataa hubachuun dandaa'amuun qindaa'anii hin jiran. Seerota akka kanatti fayyadamuun ammoo gahumsa dhuunfaa namootni qaban irratti waan hundaa'uuf salphaa miti. Kanarraa ka'amee yoo ilaalamu, maddi rakkoowwan olitti tarreeffaman kanaa, hundaa ol, murtii qulqullina qabu kennuu fi barreessuuf seera gahumsa qabu dhabuu dha jedhanii gudunfuun ni danda'ama.

5.2. YAADOTA FURMAATAA

- 1) **SDFHH Fooyyeessuu:** Heera Mootummaa RDFI kwt.52 (1) bu'uura godhachuudhaan Caffeen Mootummaan Naannoo Oromiyaa SDFHH fooyyeessuu qaba. Seerri adeemsaa fooyyaa'u kun:
  - a) Dhimmoota kenniinsa murtii keessatti murtii argachuun barreessa murtii keessattis dirqama ibsamuun irra jiraatu (fakkeenyaaf jalmurtii mormii sadarkaa duraa irratti kenname) adda adda baasee osoo agarsiisee;
  - b) Qabiyyeen kenniinsaa fi barreessa murtii dhimmoota hariiroo hawaasaa aangoo sadarkaa duraan ilaalaman maal ta'uu akka qabu seera amma itti hojjetamaa jiru caalaa diddiriirsee agarsiisuu danda'uu qaba. Fakkeenyaaf, firiin dubbii, ijoon dubbii, jecha ragootaa fuudhamu, xiinxalli, seerummaan kenname (decree) bifa attamittiin ibsamuu akka qabu, qaphxiwwan seeraan ifatti hin teenye garuu ammoo qabatamaan itti hojjetamaa jiran kanneen akka guyyaa fi lakkoofsa galmees, maqaa gareewwan walfalmanii ibsuu fa'iif uwwisa osoo kennee;
  - c) Qajeeltoowwan barreessa murtii jedhamanii ogbarruuwwan adda addaan beekamtii argataniis osoo hammatee;
  - d) Qabiyyeen kenniinsaa fi barreessa murtii dhimmoota hariiroo hawaasaa aangoo ol'iyyannootiin ilaalaman maal ta'uu akka qabu